

STATI INU OBSTATI

REVIJA ZA VPRAŠANJA PROTESTANTIZMA

ISSN 1408-8363
OKTOBER 2014

19-20/14

IZ VSEBINE

**Ulrich-Dieter Oppitz,
Christoph Weismann**

Še en izvod cerkvenega reda

Peter Kovačič Peršin

Etična preobrazba kot pogoj sprave

Walter Sparr

Luthrova nestrpnost in
evangeličanska zapoved strpnosti

Nadja Furlan Štante

Ženske v medverskem dialogu

Matjaž Črnivec

Jezusova socialna kritika

France Martin Dolinar

Katoliška cerkev in Tretji rajh

Žiga Oman

Reformacija na Dravskem polju

France Kidrič

Notranja geneza Cerkovne ordninge

STATI INU OBSTATI

REVIJA ZA VPRAŠANJA PROTESTANTIZMA

Izdaja Slovensko protestantsko

društvo Primož Trubar

Beethovnova 9, 1000 Ljubljana

Predstavnik

mag. Viktor Žakelj, predsednik

Glavni urednik

dr. Marko Kerševan

Uredniški odbor

dr. Mihael Glavan

ddr. Igor Črdina

dr. Peter Kovačič Peršin

mag. Violeta Vladimira Mesarič

Jazbinšek

dr. Vincenc Rajšp

dr. Ciril Sorč

dr. Cvetka Hedžet Tóth

PhDr, dr. Jonatan Vinkler

Odgovorni urednik

Dušan Voglar

Namestnik odgovornega urednika

dr. Nenad Hardi Vitorović

Oblikovalec in tehnični urednik

Kazimir Rapoša

19-20/2014

STATI INU OBSTATI

REVIJA ZA VPRAŠANJA PROTESTANTIZMA

Mednarodni svet International Advisory Board

dr. Emidio Campi, Zürich
dr. Silvano Cavazza, Trieste/Trst
dr. Luka Ilić, Mainz
dr. Matjaž Kmecl, Ljubljana
dr. Peter Kuzmič, Osijek
dr. Jochen Raecke, Tübingen
dr. Walter Sparn, Erlangen
dr. Karl W. Schwarz, Wien/Dunaj
dr. Miroslav Volf, Yale

marko.kersevan1@guest.arnes.si
info@drustvo-primoztrubar.si

10. LETNIK

Tisk Cicero Begunje d. o. o. 2014

VSEBINA

	5	Beseda urednika, <i>Marko Kerševan, Dušan Voglar</i>
RAZPRAVE, ŠTUDIJE	14	<i>Jonatan Vinkler</i> : Cerkovna ordninga Primoža Trubarja kot politično dejanje
	36	<i>Ulrich-Dieter Oppitz, Christoph Weismann</i> : Slovenski cerkveni red 1564 – še en najdeni izvod
	42	<i>Majda Merše</i> : Megiserjeva slovarja 1592 in 1603 v slovenski jezikoslovni zavesti ter prekrivnost slovenskega besedja v njih
	67	<i>Franc Kuzmič</i> : Slovstvena ustvarjalnost prekmurskih evangeličanov
	79	<i>Darja Markoja</i> : Jezikovna situacija v Prekmurju v obdobju od reformacije do začetka 20. stoletja
	100	<i>Luka Kelc</i> : Nekateri razlage odnosa do erotične ljubezni pri slovenskih luterancih 16. in katoličanih 17. stoletja
	119	<i>Cvetka Hedžet Tóth</i> : Vekoslav Grmič o protestantizmu
	147	<i>Peter Kovačič Peršin</i> : Etična preobrazba kot pogoj sprave
	160	<i>Walter Sparrn</i> : Luthrova nestrpnost in evangeličanska zapoved strpnosti
	167	<i>Miroslav Volf</i> : »Vse spoštujte!« – Krščanstvo in kultura univerzalnega spoštovanja
	194	<i>Nadja Furlan Štante</i> : Ženske v medverskem dialogu. Globalizacija in religijski feminizem kot medkulturni in medverski pojav
	208	<i>Matjaž Črnivec</i> : Jezusova socialna kritika
	219	<i>Andrej Leskovic</i> : Pojem utopije in vprašanje utopične zavesti v filozofiji Ernsta Blocha
ŠTUDIJSKI VEČERI	242	Študijski večeri 2013/14
	243	<i>Peter Kovačič Peršin</i> : Papež Frančišek pred dilemami Katoliške cerkve
	255	<i>France Martin Dolinar</i> : Katoliška cerkev in Tretji rajh

	274	<i>Božidar Debenjak</i> : Nauk o Jezusu v Koranu
	294	<i>Kozma Abačič</i> : Cerkovna ordninga, Artikuli, abecednik, katekizmi – in Dalmatinov magisterij
	310	<i>Marko Kerševan</i> : Hitlerjev Bog: nacionalsocializem in/kot religija ter odnos do katolištva in protestantizma
	337	<i>Vincenc Rajšp</i> : Povezave med slovensko in hrvaško reformacijo
	348	<i>Žiga Oman</i> : Reformacija na Dravskem polju: zgodnjenovoveške skupnosti augsburške veroizpovedi med Mariborom in Ptujem
	366	<i>France Martin Dolinar</i> : Katoliška cerkev v Nemčiji v času Tretjega rajha
BILO JE POVEDANO	383	<i>Anton Breznik</i> : Literarna tradicija v »Evangelijih in listih«
	392	Pojasnila ob Breznikovi razpravi, <i>Dušan Voglar</i>
RAZGLEDI, VPOGLEDI	394	<i>Kozma Abačič</i> : Primož Trubar: Cerkevni red (1564). Znanstvenokritična izdaja.
PORTRETI	398	Janez Rotar, <i>Mihael Glavan</i>
PREVODI	403	<i>France Kidrič</i> : Notranja geneza Cerkovne ordninge
	416	Pojasnila ob prevodu, <i>Dušan Voglar</i>
KRONIKA	418	<i>Alenka Bratušek</i> : Govor ob dnevu reformacije 2013 v Kranju
	423	<i>Geza Filo</i> : Nagovor ob odprtju razstave Cerkev slovenskega jezika v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani 4. septembra 2014
POVZETKI	425	Synopses, Zusammenfassungen
SODELAVCI	445	Sodelavci te številke

BESEDA UREDNIKA

Letošnja 19.-20. številka dokazuje, da naša revija redno izhaja že deseto leto, zato je prav, da uvodno uredniško besedo ob takšni jubilejni dvojni številki zastaviva nekoliko drugače. Najprej tako, da nas leto 2014 vse skupaj napelje na druge letnice, ki se letos ponujajo v spomin, opomin, izziv. Za revijo, za tiskano besedo, namenjeno v najširšem pomenu obeh besed »vprašanjem protestantizma«, so seveda najbolj neposredno pomembne (ob)letnice, povezane s protestantskimi tiskanimi besedami.

Dve taki letnici se nam v tem smislu posebej ponujata: 1564 in 1934.

Leto 2014 je za nas 450. obletnica izida Trubarjeve *Cerkovne ordnunge* leta 1564. Lani je bila v protestantskem svetu deležna pozornosti 450. obletnica Heidelberškega katekizma, zato naj ob tem tokrat spomnimo, kako smo pred 14 leti po zaslugi Franca Kuzmiča dobili tudi njegov prvi slovenski prevod, ki je bil objavljen v tematski številki o protestantizmu revije *Poligrafi* (21-22/2001). Prav tako ne želimo prezreti 430. obletnice izida Dalmatinovega prevoda *Biblije* (1584). Če je poslovenjenje biblijskih besedil največji verski, jezikovni in literarni dosežek slovenske reformacije, pa je *Cerkovna ordninga* njeno najambicioznejše in potencialno najdaljnosežnejše in najbolj zaokroženo cerkveno, versko, teološko in – to lahko rečemo – tudi jezikovnopolično besedilo. Cerkevni redi so bili v nemških deželah takratnega Rimskega cesarstva uradni, vrhovni oblastni, kar »državotvorni« dokumenti; pomenili so uradno (re)formiranje cerkvene organizacije v neki deželi. Nastajali so zato v sodelovanju verskih in teoloških avtoritet in deželnih oblastnikov, ki so jih imeli edini pravico izdati.

Določali so pravi verski nauk, pravi in veljavni način podeljevanja zakramentov in opravljanja obredov, postavljanje in izobraževanje duhovnikov, v tej zvezi tudi izobraževanje sploh, pa tudi še druga področja v organiziranosti deželne Cerkve.

Na tem mestu ne bi govorili o tem, da je Trubarjev slovenski cerkveni red tako rekoč neizogibno zadel na ne(je)voljo *katoliškega* deželnega kneza in bil prepovedan in/ali da je sploh bil le preizkus (ne)tolerantnosti habsburškega kneza do protestantske reformacije v njegovih deželah. Povedali pa bi, da nas fascinirata ambicija in (samo)zavest *Cerkovne ordninge* in Trubarja. Slovenski cerkveni red ni le še ena prvih knjig v slovenskem jeziku: je knjiga, ki v slovenskem jeziku določa, da se mora ljudem slovenskega jezika pravi stari nauk in evangelij oznanjati v slovenskem jeziku, da se morajo v tem jeziku opravljati vse božje službe in podeljevati zakramenti, da se morajo zato v tem jeziku in za uporabo tega jezika verniki in duhovniki tudi izobraževati ... *Cerkovna ordninga* demantira omalovažujoče razlage pomena in namena slovenskih protestantskih knjig, češ da so pač bile pedagoško sredstvo za širjenje protestantskih naukov med ljudi, ki niso razumeli drugega/nemškega jezika. *Cerkovna ordninga* je namenjena izobraženi eliti, cerkvenim in posvetnim funkcionarjem, ki so vsi znali nemško: od njih v slovenskem jeziku zahteva, da za ljudi slovenskega jezika v »cerkvi božji slovenskega jezika« pridigajo, opravljajo bogoslužje in delijo zakramente v slovenskem jeziku. To zahteva zaradi Božjega opravičenja in odrešenja ljudi, ki pride samo po veri; vera pa pride samo po pridiganju/oznanjanju in poslušanju Božje besede in po poslušnosti Božji besedi, ko ta pride do besede v človeškem jeziku oznanjevanja in poslušanja. To je poudaril že Matjaž Kmecl v prvem besedilu, ki smo ga objavili v prvi številki revije, in prav je, da po desetih letih ob obletnici *Cerkovne ordninge* to ponovimo.

Visoki, 450. obletnici *Cerkovne ordninge* posvečamo pozornost z različnimi prispevki. Sestavki Oppitza, Ahačiča in Fila govorijo o nedavno najdenem še enem ohranjenem izvodu v Znanstveni mestni knjižnici v Memmingenu. Govorijo o znanstvenokritični izdaji in njenem prenosu v sodobni slovenski knjižni jezik, za kar sta letos poskrbela Trubarjev forum in Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Obsežna razprava Jonatana Vinklerja pa na podlagi ponovnega pre-

gledovanja sočasnih virov ter analize razmerij med notranjeavstrijskimi deželnimi stanovi in deželnim vladarjem prikazuje Trubarjevo *Cerkovno ordningo* kot politično dejanje. Hkrati po skoraj sto letih prvič objavljamo slovenski prevod središnega poglavja v Kidričevi prvi znanstveni monografiji o *Cerkovni ordningi*, ki je izšla leta 1919 v nemščini v Heidelbergu. Kidrič v njej izčrpno prikaže in analizira edini takrat znani izvod tega Trubarjevega dela v Dresdenski knjižnici. Ko je bil ta med II. svetovno vojno pri bombardiranju, kakor vse kaže, uničen, je bil prav do leta 1971 Kidričev prikaz edini dokument, ki je omogočal (posredni) vpogled v vsebino Trubarjevega cerkvenega reda. Leta 1971 je bil v meandrih vatikanske knjižnice najden še en izvod, ki je tja zašel v času tridesetletne vojne, ko so katoliški cesarski vojaki zavzeli in izropali protestantski Heidelberg, kot del vojnega plena pa poslali v Vatikan del tamkajšnje Bibliotheca Palatine. Še do lani je veljal za edini ohranjeni primerek.

Protestantska slovenska *Biblija* iz leta 1584 ni doživljala tako dramatičnih zasukov, vendar pa smo za rubriko *Bilo je povedano* tokrat s prav posebnim namenom izbrali razpravo jezikoslovca Antona Breznika iz leta 1917. Hoteli smo namreč opozoriti na nespodbitno in nepogrešljivo mesto Dalmatinovega prevoda v nizanju slovenskih lekcionarjev – začelo se je s Hrenovim – in sploh v slovenski literarni tradiciji, saj so ga, v odlomkih seveda, zmeraj znova objavljali skoraj do konca 18. stoletja in s tem ohranjali njegov visoki zgled slovenskega knjižnega jezika.

Vpogled v pogosto spregledani znanstveni delež protestantov (Bohorič, Megiser) v temelju slovenskega jezikoslovja – torej nekakšen kontrapunkt Trubarjevemu organiziranju Cerkve slovenskega jezika – pa po daljšem času odstira razprava Majde Merše o veljavi Megiserjevih dveh slovarjev (1592, 1603) in o njunih doslej še neraziskanih razlikah v zajemanju in podajanju slovenskega besedja. Ob podatkih o začetnikih slovenskega knjižnega jezika si kaže utrditi v zavesti tudi podatek: Megiser je s svojim slovarskim delom kodificiral slovenski knjižni jezik in njegovo gradivo uvrstil že nekaj desetletij po njegovem rojstvu v ugledna evropska večjezična slovarja (prim. prikaz Majde Merše v št. 3-4 naše revije leta 2006), iz katerih je potem črpalo nadaljnje slovensko slovaropisje.

Leto 1934 pa spominja, da letos poteka 80 let od sprejema *Barmenske izjave*, jasnega in brezkompromisnega teološkega ugovora (dela) nemških protestantov proti nacistični ideologiji in nacističnim pretenzijam tudi v nemški Evangeličanski cerkvi. To (še) ni bil ugovor proti nacističnim antisemitskim in drugim zločinom, ampak ugovor proti takemu povezovanju – in takemu razvezovanju – narodnega/političnega in cerkvenega/evangeljskega, ki je iz cerkve Božje besede in Kristusovega evangelija delalo nekaj drugega in je pripravljalo tla za to, da se kristjani sprijaznijo z zločini ali celo sodelujejo pri njih. Ne gre pozabiti, da je *Barmenska izjava* nastala v okoliščinah evforije in zanesenosti/zavedenosti v Nemčiji ob Hitlerjevem prevzemu oblasti 1933/34, ko so v Nemčiji in zunaj nje številni videli v Hitlerju in nacionalsocializmu sprejemljivega partnerja ali celo taktičnega zaveznika ter so sklepali z njim sporazume in kompromise (med prvimi tudi Vatikan s konkordatom julija 1933).

Karl Barth – vodilni avtor *Barmenske izjave* – je vseskozi poudarjal, da je sprevržena povezava narodnega, državnega in krščanskega pomembno prispevala že h katastrofi prve svetovne vojne (tudi 100. obletnice njenega začetka se letos spominjamo). *Barmenska deklaracija* je zato tudi odgovor in ugovor proti vsem (ne)svetim aliansam, ki z Bogom in evangeljskim poslanstvom nadgrajujejo ali utemeljujejo vsakokratne kolektivno-egoistične interese. Nov prevod *Barmenske izjave* smo objavili v lanski številki naše revije (prvi slovenski prevod lahko najdemo v že omenjeni tematski številki revije *Poligrafi*, 21-22/2001); pripravil ga je Leon Novak, ki je v okviru Študijskih večerov predaval o Izpovedujoči cerkvi nemških protestantov v času nacizma. Kontekstu njenega nastanka, se pravi nacionalsocialističnemu prevzemu oblasti in razmerju med Cerkvami in nacizmom, so bila poleg Novakovega posvečena še tri predavanja na Študijskih večerih Slovenskega protestantskega društva, ki jih objavljamo v tej številki (France Martin Dolinar, Marko Kerševan). Duhu takega razpravljanja o odgovornosti krščanstva in krščanskih Cerkev sta sorodna dva prispevka Petra Kovačiča Peršina: o etični preobrazbi kot pogoju sprave in o težavnih nalogah, pred kakršne je postavljen papež Francišek.

V letošnjem zvezku revije začenjamo obeleževati še eno obletnico – 500 let *reformacije*. Z dvema prispevkoma namreč obravnavamo pro-

blematiko *tolerance*; ta je bila za leto 2013 izbrana za diskusijsko temo v okviru razprav, ki naj bi jih zajela »dekada reformacije«. Gre za prevod predavanja, ki ga je imel v Regensburgu ob dnevu reformacije leta 2013 Walter Sparr, in za prevod besedila Miroslava Volfa, ki je bilo objavljeno kot uvodni prispevek v zborniku za počastitev življenjskega jubileja prof. Petra Kuzmiča. Za leto 2014 je taka tema *politika in religija*. Razmišljanja o povezavah religije in politike oz. družbe – v duhu socialne filozofije in teologije in zlasti še teološke antropologije – se neposredno in posredno lotevajo prispevek Cvetke Hedžet Tóth o zelo aktualnih mislih škofa Grmiča, članek Matjaža Črnivca o Jezusovi socialni kritiki in razprava Andreja Leskoviča o Blochovem pojmovanju utopije in utopistike. Sestavek Nadje Furlan Štante pa posredno nadaljuje razpravljanje o »ženskem vprašanju« v krščanskih cerkvah iz prejšnjih števil (Vladimira Mesarič Jazbinšek, Urška Mirt) in sistematično prikaže vlogo žensk in feminizma v medverskem in medkulturnem dialogu v okoliščinah sodobne globalizacije.

Na posebno področje v raziskovanju zgodovinskih in sedanjih razmerij med protestantizmom in skupnostjo usmerjajo pozornost prispevki o prekmurskem knjižnem jeziku in slovstvu v njem: Franc Kuzmič na podlagi svojega dolgoletnega preučevanja podaja pregled prekmurskega evangeličanskega slovstvenega ustvarjanja, Darja Markoja pa sociolingvistično prikaže položaj in vlogo prekmurščine od začetkov v času reformacije do sredine 20. stoletja. Po sporočilu uredništva (Leon Novak) je še vedno živa uporaba prekmurskega knjižnega jezika v evangeličanskih bogoslužnih obredih, čeprav ima Evangeličanska cerkev AV v Republiki Sloveniji od leta 2008 nov obrednik, ki je v knjižni slovenščini. V njem sta še ostala v prekmurščini *Apostolska veroizpoved* in *Gospodova molitev*, in sicer poleg slovenske knjižne različice. V večini evangeličanskih cerkvenih občin pri vsakem bogoslužju še zmeraj izpovedujejo vero in molijo očenaš v prekmurščini. Poleg tega v skoraj vseh cerkvenih občinah še uporabljajo staro pesmarico, ki je v prekmurščini. V pripravi pa je nova pesmarica, v kateri bo večina pesmi v skupnem slovenskem knjižnem jeziku in le manjšina v prekmurskem.

V rubriki *Portreti* tokrat predstavljamo Janeza Rotarja, nedavno umrlega slavista ter zaslužnega raziskovalca slovenskega protestan-

tizma 16. stoletja in med drugim tudi takratnega slovensko-hrvaškega sodelovanja, svoje načrtno navezovanje stikov z mladim rodом raziskovalcev pa nadaljujemo z objavo prikaza, kako je obravnavana erotična ljubezen v najstarejši slovenski književnosti, pri Trubarju in Dalmatinu na eni ter Kastelcu na drugi strani; prikaz je namreč nastal na podlagi diplomske naloge Luke Kelca na oddelkih za slovenistiko in sociologijo kulture Filozofske fakultete v Ljubljani.

Že nakazana in poudarjena tematika letošnje dvojne številke lahko dokaže, da si v reviji prizadevamo – podrobnejši vpogled v vse dosedanje številke bi to le še podkrepil – dojeti in obravnavati protestantizem v njegovih različnih načinih obstoja na Slovenskem. Obravnavali smo zgodovinski protestantizem 16. stoletja in njegovo vlogo pri oblikovanju jezikovne, kulturne in narodne identitete Slovencev; protestantizem, ki/kot obstaja danes v različnih Cerkvah in smereh, ki so izšle iz protestantske reformacije; obravnavali smo prispevke in posledice protestantizma za nastanek in obstoj pomembnih značilnosti modernih zahodnih družb in zahodne civilizacije; iskali smo odgovore na vprašanja o (z)možnostih krščanskega verovanja na protestantski način danes. Skratka: »vprašanja protestantizma« kot okvir za vsebino naše revije smo pojmovali hkrati kot vprašanja narodne identitete, kot civilizacijska in kulturna vprašanja, kot eksistencialna vprašanja – oziroma: vsa ta vprašanja smo pojmovali in obravnavali tudi kot vprašanja protestantizma (čeprav ne izključujoče in polaščajoče niti v eni niti v drugi smeri).

Misliva, da lahko opazimo, kako smo ostali zvesti tudi prizadevanju, da v okviru ene revije pri obravnavi »vprašanj protestantizma« združujemo različne stroke. Seveda se zavedamo, da je protestantizem deležen pozornosti in obravnave v okviru specializiranih revij posameznih strok in da je tudi prav, da je tako. Toda menimo, da je prav tudi, da vsaj ena revija daje prostor za srečanje različnih zornih kotov in različnih zvrsti obravnave različnih plasti protestantske problematike. Obstaja namreč nevarnost, da bi protestantizem opazovali zgolj kot arhivsko zgodovinsko problematiko ali zgolj kot variacijo sodobne religiozne scene ali zgolj kot vidik in učinek te ali one moderne ideologije ... Lahko smo zadovoljni, da so v reviji objavljali domači in tuji zgodovinarji in cerkveni zgodovinarji, protestantski in katoliški

teologi, umetnostni zgodovinarji, filozofi in sociologi, slovenisti in germanisti in da so sodelovali v njej brez pomislekov zaradi srečevanja različnih nazorov, idejnih prepričanj in verovanj. Lahko smo ponosni, da smo objavili prve slovenske prevode (delov) klasičnih protestantskih avtorjev in besedil: Zwinglijevih tez, Calvinovega spisa *Institutio religionis christianae*, Melanchthonove *Apologije*, zgodovinske *Formule concordie* in sodobnega *Leuenerskega soglasja*, prvi prevod iz Troeltscheve sociologije krščanstva ... Prav tako si štejemo v dobro, da smo s *Portreti* ponovno (Elze, Kidrič, Rupel idr.) ali na novo (Chráska, Mihael Kuzmič, Sakrausky ...) dali zaslužen priznanje zaslužnim za znanstveno podobo o slovenskem protestantizmu. In še kaj je tudi brez našega naštevanja mogoče brez težav (u)videti v desetih letnikih revije.

Seveda pa nas običajno jubilejno (samo)spodbujanje ne sme zave-
sti, da ne bi uvideli, česa vsega od načrtovanega in zaželenega nismo
dosegli. Očitno je osnovno dejstvo, da smo (p)ostali pravzaprav ana-
li, »Jahrbuch«; številke, ki jih vsakokrat zapišemo ob letnici izida,
izražajo željo, ne pa dejanskega ritma izhajanja revije v več številkah.
Kadrovsko in finančno namreč česa več nismo zmogli. Še vedno iz-
hajamo kot revija, ki jo izdaja zgolj društvo. Društvena revija pa
svojim avtorjem ne more zagotoviti ne honorarjev ne uvrstitve v ka-
tegorije (»točke«), za katere sistem zahteva kot izdajatelja znanstveno
institucijo – čeprav si upamo trditi, da s svojimi avtorji in ne nazadnje
tudi s člani uredniškega odbora ne zaostajamo za merili znanstvenih
revij. Nismo organizirali diskusij, okroglih miz in podobnega; smo
pa po drugi strani bili soudeleženi pri nastanku in uspešnem uresni-
čevanju društvenih študijskih večerov v ljubljanski Trubarjevi hiši
kulture, ki so hkrati privedli do nastanka nove rubrike *Študijski večeri*
v reviji. Revija tudi še ni v celoti (razen povzetkov) dostopna na sple-
tu (bo pa kmalu).

Občni zbor društva je na pobudo uredništva 20. 3. 2014 sprejel
sklep za *ustanovitev Mednarodnega uredniškega sosveta* (in ustrezni do-
polnitvi pravil revije). Glavni in odgovorni urednik sta povabila v
sosvet nekaj dosedanjih uglednih tujih sodelavcev revije, poznavalcev
slovenskega protestantizma in uglednih predstavnikov sodobne pro-
testantske teološke misli različnih usmeritev. Prizadevali smo si, da

bi bili v sosvetu predstavniki iz dežel in okolij, s katerimi je bil in je slovenski protestantizem v stiku (Nemčija, Avstrija, Italija, Švica, Hrvaška, ZDA ...), in hkrati predstavniki različnih relevantnih strok (zgodovina in cerkvena zgodovina, protestantska teologija, slovenistika, religiologija in kulturologija). Vsi povabljeni so povabilo v sosvet sprejeli in se jim za pripravljenost tudi na tem mestu posebej zahvaljujeva. Prepričani smo, da je njihovo sodelovanje v sosvetu reviji v čast in v pomoč. V sosvet smo nameravali povabiti tudi prof. dr. Volkerja Drehsena, sociologa in teologa, dekana Evangeličanske teološke fakultete univerze v Tübingenu, sodelavca revije in prijatelja, ki pa je letos februarja nenadoma preminil; s hvaležnostjo se ga spominjamo.

Izvršni odbor društva je po pooblastilu občnega zbora imenoval v mednarodni uredniški sosvet naslednje (po abecedi navedene) člane:

dr. Emidio Campi (univerzitetni profesor za cerkveno zgodovino na Teološki fakulteti univerze v Zürichu in nekdanji dolgoletni direktor Inštituta za zgodovino švicarske reformacije);

dr. Silvano Cavazza (univerzitetni profesor za moderno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Trstu);

dr. Luka Ilić (teolog in zgodovinar, raziskovalec na Leibnizevem inštitutu za evropsko zgodovino v Mainzu);

dr. Matjaž Kmecl (redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, univerzitetni profesor za slovensko književnost Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani);

dr. Peter Kuzmič (univerzitetni profesor teologije, ustanovitelj in dolgoletni dekan Evangelijske teološke fakultete v Osijeku);

dr. Jochen Raecke (univerzitetni profesor za slovansko jezikoslovje na Filozofski fakulteti Univerze v Tübingenu);

dr. Karl W. Schwarz (univerzitetni profesor za cerkveno zgodovino na Evangeličanski teološki fakulteti Univerze na Dunaju);

dr. Walter Sparn (univerzitetni profesor za sistematično teologijo na Teološki fakulteti Univerze Erlangen-Nürnberg);

dr. Miroslav Volf (univerzitetni profesor teologije v ZDA, Yale University Divinity School, in direktor religiološkega in kulturološkega raziskovalnega središča, Yale Center for Faith and Culture).

Dopolnjeno je tudi uredniško vodenje revije. Nenad Hardi Vitorović, že doslej član uredniškega odbora, je prevzel naloge namestnika

BESEDA UREDNIKA

odgovornega urednika. Matjaž Kmecl je postal član mednarodnega sosveta revije in ni več član uredniškega odbora. Za nova člana uredniškega odbora sta bila imenovana dr. Peter Kovačič Peršin in PhDr, dr. Jonatan Vinkler, sodelavca revije, ugledna raziskovalca, publicista in urednika.

Hkrati z željo, da bi revija uspešno izhajala tudi v prihodnosti, se ponovno zahvaljujemo vsem, ki so z delovanjem in finančno podporo že deseto leto zapored omogočili izdajanje revije.

Marko Kerševan, Dušan Voglar

UDC 274(497.4):27-28: 32: 929Trubar P.

Jonatan Vinkler

Primož Trubar's *Cerkovna ordninga* as political act

Humanist literature of the Protestant type, as found in 16th-century Slovene literature, was a decidedly religious phenomenon, and in individual text types, which due to the framework of state and/or provincial law had exclusive publishers on the side of "secular power", was also a political phenomenon. The text type "church order" (*Kirchenordnung*), of which Trubar's *Cerkovna ordninga* is an example, was certainly such a literary "genre". It owes its origin to the gradual formalization of relations between the Reformed Church and the provincial ruler. For especially in the second period of the Reformation, when its leadership passed into the hands of the secular princes, individual provinces first of all formed their own orders for church services in accordance with their conscience and deliberation, and also enshrined such deliberation in handbooks which not only codified ritual differences according to individual provinces but also settled many other matters of ecclesiastical and provincial law – creating church orders belonging to the individual provinces where the Reformed Church was dominant. The publishers of these were generally provincial rulers. The first significant turning point in this process, i.e. the demarcation of rights and obligations between the (provincial) ruler and the Reformed Church, was certainly the Diet of Augsburg (1530), where the Reformed side was allowed to read their *Confessio Augustana* before the German Emperor of the Holy Roman Empire, Charles V. Throughout the 1540s, years marked by disputes (the Augsburg Interim) and conflicts (the Schmalkaldic War) between the Reformed and Catholic sides, it became obvious that provincial peace and public regulation of religion would not be possible either without the complete destruction of one of the sides in the dispute or without an agreement being reached between states. This was achieved on 25 September 1555, when the Peace of Augsburg was signed. Based on the principle *cuius regio, eius religio*, the following points were ensured as principles: 1) *religious freedom* for Catholics and those embracing the Augsburg Con-

fession, 2) *the internal religious uniformity* of individual provincial-law entities, and 3) *provincial peace*. The above-mentioned main maxim of the Augsburg Confession meant: everyone under his provincial prince remaining in that one's faith and from then on no-one should extend his power, territory, dominions or rights at the expense of another religious creed. The latter was also a binding political framework within which the origin and initial reception (the provincial prince's prohibition) of Trubar's *Cerkovna ordninga* in Inner Austria is placed, although Trubar's work, due to its Slovene language, applied primarily to Carniola and parts of Styria, Carinthia, the coastal region and the Pazin margraviate with its Slovene speaking inhabitants.

Before writing the *Cerkovna ordninga*, Trubar already had experience in structuring church organization (Kempten, 1553), nor was he without a feeling for the current political use of "the Turkish fear" and arguments connected with it (e.g. in letters to King Maximilian, 1560, where Trubar convinces the monarch to assist printing in Slovene and Croatian). But the project of publishing and thus legally establishing Trubar's church order in Inner Austria encountered: 1) the Catholic provincial prince Charles, who was very much aware of his prerogatives as provincial prince regarding the religious rights of Protestants and as a convinced Catholic had no intention of giving such official legal concessions, 2) the provincial nobility, who in their endeavours to increase their political power against the provincial prince did not dare/wish to adopt such a decisive stance as had their aristocratic counterparts in the Reich in paving the way for provincial Reformed churches, and 3) the "time trap", when with regard to confirming the old and granting the new provincial privileges, the most favourable opportunity was missed - the homage to the provincial prince - in April 1564 (the *Cerkovna ordninga* was completed at the end of summer that year). The *Cerkovna ordninga* was thus banned, and its author exiled to Germany, to what Trubar called his *nigdirdom*. So his short career in the position of superintendent, the first provincial preacher, came to an end. Yet the *Cerkovna ordninga* after this inauspicious initial setback later had a positive reception, since all the copies of this work were not destroyed (the two known copies today testify to this - the *Vatican* copy, which belonged to Trubar's successor in the position of superintendent of "the church of the Slovene language", the German M. Kristof Spindler, and the *Memmingen* copy, which belonged to Bernard Steiner), and in addition, part of Trubar's text from the *Ordnung* apparently passed in the mid 1580s into Dalmatin's *Agenda* (1585), against which the provincial prince Charles took no steps. For this latter work, due to its exclusively ceremonial religious content did not encroach on his regalia, which within the articles of the Peace of Augsburg the *Cerkovna ordninga* most certainly did, with its admittedly unidentified publisher (none of the extant copies of the *Cerkovna ordninga* has a title page or prefaces, from which the publisher's "adherence" and consequent responsibility could be established), but - as it seems from Trubar's letter to the provincial

administrator and Carniolan Committee members (Ljubljana, 29 October 1564) - with the Provincial Estates behind him, and thus with the political commitment of the provincial nobility, not of the prince. Thus with the reception and operation of the *Cerkovna ordninga*, it seems that Trubar succeeded in organizing a *de facto* functioning provincial church. But because of the political referential framework of the Peace of Augsburg, this remained from then on unacknowledged *de iure* and thus was also legally beyond the law - relying, in addition to God's help, primarily on the still fortunate political relation of forces between the strong Estates and the not (too) strong provincial prince on account of the Turkish danger present at that time.

Keywords: Trubar, Protestant literature, 16th century, *Cerkovna ordninga* (1564) - its state-law and political context

UDC 284.1(497.4)"1564":929Trubar P.

Ulrich-Dieter Oppitz, Christoph Weismann

The Slovene Church Order 1564 – another copy discovered

This article reports first-hand on the discovery of the Memmingen copy of Trubar's *Cerkovna Ordninga*, also providing a detailed description of it. When Ulrich-Dieter Oppitz found this new copy of the *Ordninga* in Memmingen in October 2013, he turned to Christoph Weismann, who has died this year, who after Markuž's discovery (1971) of the only known extant copy in the Vatican library was the first to describe it in great detail (1972). Oppitz also had Weismann as co-author of this presentation of the new find. The two authors provide an exhaustive description, comparing it with the Vatican copy and the known characteristics of the Dresden copy of the work, which was lost in 1945, concluding that *Cerkovna Ordninga* is now truly available in its entirety in an intact copy, which is in public possession and available for research. As a special advantage they also stress the fact that that this new find was a copy in personal use. Many of the South Slavonic books from Urach avoided the Counter-Reformation destruction precisely because they were sent as gifts and dedicatory copies to the princes, town magistrates and other supporters of the Urach institute and were placed in the recipients' libraries. The Memmingen copy is a precious source of personal ascriptions of the book's owner, whose identity as an author is also clarified: he was Bernard Steiner of Kamnik (Stein), who in 1568 with Trubar's support received a scholarship from the Tiffen foundation, and the following year was registered at the University of Tübingen, where he achieved his baccalaureate and master's degree. From July 1569 he no longer lived in the students' residence, as on Primož Trubar's initiative he became a tutor (praeceptor) to the

young nobleman Andreas von Auersperg (of Turjak), who came from Carniola to study in Tübingen. From 1571 Steiner was at the same time the priest in the then Lutheran parish of Bühl near Tübingen. In 1572 he defended his Latin thesis *Disputatio de consiliis* before a board presided over by his teacher Jakob Andree. Steiner remained Auersperg's home tutor until 1573, when he became priest at Sv. Rupret in Carinthia. In 1576 he was called to the position of provincial preacher and superintendent in Klagenfurt. He was also one of seven theologians and philologists who checked Dalmatin's Slovene translation of the Bible in Ljubljana in 1581. It is not yet possible to explain the ways by which his book came to Memmingen.

UDC 811.163.6"15":929Megiser H.

Majda Merše

Megiser's dictionaries of 1592 and 1603 in Slovene linguistic awareness and the overlap of Slovene vocabulary in them

Megiser's four-language dictionary with German as the starting-point *DIC-TIONARIVM QVATVOR LINGVARVM* of 1592 and his polyglot dictionary *The aurus Polyglottus* of 1603 are the first two polyglot dictionaries where the Slovene language is included to provide equivalents. The different number of languages placed side by side in dictionary form, the different linguistic starting-point (in MD 1592 German, in MTh 1603 Latin) and the decade which passed between the two editions, enabling Megiser to gain a better knowledge of the Slovene language and its dialects, also let us sense the differences as regards how much Slovene vocabulary is encompassed.

A comparison of the vocabulary included in both dictionaries and quoted in the section *Windi ch* in MD 1592 and in the sections for Slovene, Carniolan, Carinthian, Eastern Slovene (marked as Bezjakian and (partly) Croatian vocabulary in MTh 1603) has shown that (a) part of the vocabulary occurs only in MD 1592, and part only in MTh 1603, though the latter is more extensive; (b) the larger number of headwords also involves more Slovene equivalents; and (c) within the non-overlapping part of the vocabulary a typology can be ascertained which contributes to an understanding of the differences with regard to the vocabulary that is included.

In MD 1592, the German starting-point clearly influenced the search for Slovene equivalents, while in MTh 1603 the Latin headwords generally determined the choice of equivalents, but the final choice was sometimes influenced - apart from broader usage (whether in the Slovene provinces or only in Carinthia) - by equivalents quoted in the German section. Megiser's two dictionaries also differ in the completeness of word families. Among unilaterally added or elimi-

nated entries, different kinds of derivatives often occur: with a noun headword, for example, the naming of doers of an action or bearers of a state or property, female counterparts for male denotations, diminutives, derived adjectives; with an adjective headword, noun forms and adverbs formed by conversion; with verb headwords gerunds and participles, prefixed verbs, infinitives, etc. (in MD 1592 such words as *bojovanje*, *goreč*, *dokončati*, *razfilati*, *posmehavati*, *cagost*, *selstvo*, *boter* + *botra*, *ajdovski*, *dvesto* are not covered in MTh 1603, while in MTh 1603 such words as *počakanje*, *požrešenje*, *cagan*, *premojstriti*, *devati*, *grozdovje*, *prikupavec* + *prikupavica* are not covered in MD 1592). In MTh 1603 certain word-formational types also stand out for their frequency or instability: there are more diminutives of the type *kravica*, *gradič*, while rarer verbal derivatives of the type *popostaviti*, the infinitive *hočiti*, the participle *vzen*, numerals of the type *petred*, the adverb *osembart*, etc. are found.

In both dictionaries words and their phonetic variants are quoted with markers showing their Carinthian provenance, nevertheless there are considerably more words, phonetic variants and forms known from Carinthia recorded in MTh 1603. The unilateral quoting of words marked as Carniolan, Bezjakian or Eastern Slovenian and Croatian also points to a similar ratio. In MTh 1603 with its greater compass there is also an increased number of non-overlapping phonetic and word-formational variants (e.g. beside the overlapping forms *jajca*, *jenjati*, *britbar* there are *ajca*, *henjati*, *britvar*, etc.), although there also exist more examples of unilaterally evidenced greater variation in the four-language dictionary. Among the more noticeable differentiating features of the polyglot dictionary one observes the replacement of the full prefix *iz-* with the more easily pronounced *s-* (e.g. *sprazniti*, *stegniti*). A content analysis of the vocabulary included reveals a similar proportion in the use of non-overlapping names. The comprehensiveness of geographical names is one of the differentiating features: the four-language dictionary shows more geographically bound, non-overlappingly used names (*angelska desbela* for *Engelland*), but on the other hand the naming of letters (e.g. *boga*, *dobro*) occurs only in MTh 1603.

UDC 27-282.4(497.4-8)

Franc Kuzmič

The literary creativity of Prekmurje Lutherans

On the basis of his own and others' bibliographical and historical research the author gives a survey of publications either in the original Prekmurje standard language, beginning with the small catechism (Franc Temlin, 1715) and strengthened with the translation of the New Testament (Števan Kuzmič, 1771), or in the common Slovene standard language, introduced later and used up to

the present time. When approximately half of Prekmurje was returned under the Roman Catholic Church and when in 1732 Reformation church organization was finally abolished in Prekmurje, only the so-called “designated” places in Hungary allowed the people of Prekmurje to have Lutheran church services and school education until the Patent of Toleration, and consequently the role of books in the local language was even more important in preserving and deepening their faith. The article particularly emphasizes the fact that Küzmič’s translation of the New Testament was a powerful and valuable linguistic achievement and a cultural action of the first order.

UDC 811.163.6(497.4)Prekmurje)

Darja Markoja

**The language situation in Prekmurje in the period
from the Reformation to the beginning of the 20th century**

The Prekmurje standard language (PSL) began its formation with the first book of local Slovene Protestants in their native language (1715) and had not only a nationally representative role but also a (religious) distinguishing one, since the Croatian dialect of standard Kajkavian was then used among Prekmurje Catholics. The article gives a survey of the use of PSL in Protestant and then also Catholic religious literature in churches and schools and from the beginning of the 20th century also in journalism. The Hungarian state, to which Slovenes in Prekmurje and Porabje belonged administratively, gave PSL - until the beginning of the Hungarian national awakening movement (1790-1848) - only an informal status as the confessional and teaching language within the Protestant and Catholic Churches, while its use in all other situations involving public speaking was impossible, and later on was even forbidden by law. In the good 200 years of its existence PSL was never codified, but the basic regularities of the standard language of the Protestant Štefan Küzmič and the Catholic Mikloš Küzmič were preserved by the so-called hidden codification, i.e. codification with the help of texts. After the political annexation of Prekmurje (but not Porabje) to Yugoslavia (1919), the Slovene standard language (SSL) was introduced as the common official language of the Slovene part of the state, thus PSL could no longer fulfil its function of the official and standard language, but it was preserved in some journalism and in churches. The specific character of this transfer also defines the historical status which PSL has in relation to SSL - namely, the relative lack of conflict over replacing PSL with SSL means that PSL in the consciousness of Prekmurje people as well as of researchers is considered a positive, nation-forming linguistic fact and not as a phenomenon of linguistic localism or separatism.

UDC 821.163.6:27

*Luka Kelc***Some explanations of the attitude towards erotic love among Slovene Lutherans and Roman Catholics in the 16th and 17th centuries**

This paper attempts to explain repudiative views on erotic love in selected works of Primož Trubar, Jurij Dalmatin, Adam Skalar and Matija Kastelec through their views on the material world, on the human body, and on lust as a consequence of original sin. It is seen that Trubar and Dalmatin accepted the material world, as long as it serves its purpose: spreading God's glory. But Skalar and Kastelec rejected the material world – this finding is attributed to their leaning towards mysticism. Trubar and Dalmatin also accepted the human body, if it functions in accordance with its purpose, but Skalar and Kastelec rejected it. However, views on the body cannot explain views on erotic love because erotic love is a matter of the human soul and its deficiencies. All four writers rejected the consequences of original sin, which include lust – if the individual fails to limit lust within himself and in his environment, he (unforgivably) sins. Consequently, erotic love, if it results from unlimited lust, is sinful and therefore undesirable.

Keywords: erotic love, lust, sin, the human body, the material world, Lutheranism, Catholicism, Slovene literature.

UDC 284.1(497.4):929Grmič V.

*Cvetka Hedžet Tóth***Vekoslav Grmič on Protestantism**

The article analyses the views of the Slovenian “red” bishop Vekoslav Grmič on Slovenian Protestantism, with special emphasis on Trubar's thought. Without a shadow of doubt, one of the key merits of the Reformation in Slovenian lands is its sharpened sense for freedom and human rights, for the equality before God of all nations and individuals, and as such it is nation-forming in the best sense of the word. The article places special emphasis on Grmič's claim that Trubar recognizes the greatest insight of contemporary theology in that dogmatic theology is actually theological anthropology. The Slovenian character has also seen itself transformed, and our first Protestant writers cannot be understood as solely important literary-historical writers. Within the Slovenian context, the conception of human personality, of man's position in society, and the faith in progress, historical optimism included, actually owe a great deal to Protestantism. Undoubtedly, the Counter-Reformation managed to suppress the Protestant

church organisation, drove the most devout believers into exile or brought them back into the Catholic Church. However, it most assuredly failed to destroy its linguistic and literary tradition, including the translation of the Bible. It also failed to suppress its rebellious spirit, the self-confidence of Slovenian believers, which has survived to this very day as a role model of rebellion.

The second part of the article analyses Grmič's calm theology, his "contextual theology", a constituent part of which is certainly its unique concreteness – enriched by its constant dialogue, "refined by its humanism" –, with which he was able to lend his ear to the most topical happenings and situations. In other words, for Grmič, faith is freedom. And this is where the mutual exclusiveness of faith and non-faith loses its ground, because, according to Grmič, it is life itself in each and every one of us which enables the "touch point between time and timelessness, transience and absoluteness, and the point where the stream of life flows into the sea of hope." And within this context, even the most principled atheist is obliged to say with ease that the coexistence of different world-views first and foremost calls for humanism. And it is precisely humanism which receives a special place in Grmič's peaceful anthropology of theology, which is a responsible nurturing of the sense for historicity, and at the same time it stems from the autonomy of the earthly reality, always finding its bearing in ethical reflection.

Key words: Reformation, Slovenian Protestantism, anthropology of theology, contextual theology, Vekoslav Grmič.

UDC 17:323(497.4)

Peter Kovačič Peršin

Ethical transformation as the condition for reconciliation

We as a nation are today again fatally split. We are incapable of even that basic cooperation between adherents of different political and philosophical viewpoints which is necessary for the state to function smoothly. But if as a national community we want to fit successfully into international life, we must establish a firm and creative personal coexistence, i.e. something more than just a bearable life alongside each other. Co-existence demands unconditional acceptance of the other person in his otherness. But co-existence cannot be established in a nation divided by historical conflicts and resentments until reconciliation is achieved between people. The first to issue a call to reconciliation was Edvard Kocbek in his interview for the Trieste periodical *Zaliv* (Bay) in 1975, when he broke the decades-long public conspiracy of silence about the post-war massacres. This call to reconciliation was born out of a wounded consciousness of our na-

tional tragedy, but it was wrongly understood – especially among the majority of Christians – namely, as a demand to rectify the wrongs done and for a kind of settlement that would give satisfaction for the crimes committed. But reconciliation is a moral action and demands unconditional forgiveness, and not the putting right of wrongs and satisfaction by punishing enemies. Moreover: the New Testament concept of reconciliation is marked by a definitely interpersonal ethical relationship. The emphasis is on my responsibility: not only that I forgive the wrong done to me, and remain self-contained, but that I must be reconciled with my neighbour, whom I have affected or who has affected me. This means that I must begin to live with him in co-existence.

Even Judaism in the time of its religious flowering made an about-turn from physical sacrifice to a personal ethical transformation of the person as the condition of renewing the covenant with God. The prophet Isaiah demanded moral transformation as a condition for reconciliation with God. Jesus makes a link with the rabbinic tradition when he instructs: “If then you bring your gift to the altar and there remember that your brother has something against you, leave your gift there before the altar and go and be first reconciled with your brother, and then come and offer your gift.” And Paul continues Jesus’ teaching when he stresses that a Christian has the duty of reconciliatory action towards his neighbour, towards his fellow man, because his action of forgiving and accepting another opens up for him the way to reconciliation with God and makes it possible for God’s righteousness to shine among people. If Paul emphasizes that only God’s Son gave satisfaction to cover people’s sins, then he stresses that God forgives a person unconditionally through Christ and that the believer must take up the same attitude towards his fellow-man. In this light the endeavours of Slovene political Catholicism are seen as an attempt to validate the Old Testament talion law/lex talionis, which is the opposite of evangelical teaching and the command of Paul’s theology that our faith is shown through our interpersonal reconciliation and God’s righteousness comes into the world.

UDC 172.3:271/279:929Luther M.

Walter Sparn

Luther’s intolerance and the evangelical command regarding tolerance

Luther was far from the religious tolerance such as nowadays makes it possible in our society for believers of different religions to live together. Actually he demanded tolerance for his own conscience, but he ensured tolerance for others only within the boundaries of what he and his followers counted as evangelical. Luther’s intolerance had deeper causes than the aggressive anti-Islamism and anti-Judaism of his late years. He saw the Turkish threat as part of the apocalyp-

tic drama of the end times, as the herald of Christ's second coming. In the scenario of the history of redemption, summarized according to biblical apocalyptic writings, the deeper foundation of Luther's anti-Judaism is to be found. Jews ought to be converted to Christ.

The exclusion of Jews was also connected with the demand for religious homogeneity, which in the conditions of the state church in modern European history was a diseased focus of intolerance. The religious political principle of *homogeneity* we must consciously and indisputably exclude from the canon of our Christian principles - and on this point we can appeal to Luther, since he raised the distinction between *religious authority* and *political power* into a fundamental principle of leadership of the church and of politics. This distinction abolished what was until then the practically self-explanatory synthesis of *religion* and *political power* which had developed in the Christian state churches.

We can extend our distancing ourselves from Luther's intolerance - with Luther - to our attitude towards non-Christian religions as well. Luther often stressed that the truth which is Christ personally is much richer and more universal than the truth of *our* believing in Christ. Our Christian belief does not include knowledge about *how* Christ is present in religions and *why* he acts there in the way he does. Religious plurality exists because of God's patience, that *tolerantia Dei* which he bestowed on us in Jesus Christ.

Religious tolerance does not mean indifference towards our own faith and its pretensions to truth. Tolerance arising from faith does not mean either overall rejection or overall acknowledgement of some other religion, but its differential theoretical and practical evaluation and behaviour appropriate to the circumstances.

Religious tolerance arising from faith is an essential aspect of *libertas Christiana*.

UDC 271/279:27-72

Miroslav Volf

“Honor everyone!”

Christian faith and the culture of universal respect

In a globalized world with resurgent religions, world peace greatly depends on religious tolerance. Religions are not disappearing. If intolerance is their defining characteristic, religiously inspired and legitimized conflicts are inevitable. In today's intermingled and interdependent world with vibrant and assertive religions, apart from genuinely religious motivation for tolerance, we can expect cold disrespect, zealous intolerance and fierce violence to be the order of the day. So the question is: Are there genuinely religious reasons for tolerance? The ques-

tion could be reformulated as: is intolerance a defining characteristic of religions in general and the Abrahamic faiths (Judaism, Christianity and Islam) in particular or a profound distortion of them? Applied concretely to the Christian faith: Is the Christian faith itself intolerant, or are intolerant Christians bastardizing their own religion? In this essay the author argues that authentic Christian convictions foster not just tolerance but genuine respect for all human beings. For this purpose he zeros in on the biblical grounds for respect. In fact, he concentrates on a single terse, yet direct command: “Honor everyone” (1 Pet. 2:17). For Christians who consider the Holy Scriptures to be the Word of God, to honor everyone is not a mere suggestion or a counsel of prudence, but a strictly religious duty. Hence the author argues that the practice of intolerance and disrespect strains against fundamental Christian convictions and violates an explicit Christian command. At the same time the author also argues that the Christian faith offers significant resources to foster a culture of universal respect, as it provides a foundation for such respect, which cannot be based on merely rational grounds.

UDC 2-11:141.72:396

Nadja Furlan Štante

Women in inter-faith dialogue

Globalization and religious feminism as an intercultural and inter-faith phenomenon

Firstly the article raises the question of the importance of women’s inter-faith dialogue, which is of global significance and extent. The basic question is: Why do we need women’s inter-faith dialogue and what can it bring us?

The article thus briefly presents various forms of religious feminism with an emphasis on Christian feminist theology. This and different types of religious feminism are placed within a framework of global, intercultural and inter-faith contacts. Due to the extensiveness of different religious feminist movements and their endeavours, discussions have recently started on feminist theology as a special philosophy and theology of religions. In this context, individual religious experiences of women are faced/confronted with the basic experience of exposure and otherness within individual social-religious realities.

The article concludes with a survey of the main characteristics of women’s inter-faith dialogue and some important points of the awareness, obstacles and possible methodologies of women’s inter-faith dialogue.

UDC 17:27-72

*Matjaž Črnivec***Jesus' social critique**

The article presents Jesus' social critique, as evident from the Gospels and from other New Testament writings. It analyzes it in three concentric circles: the critique of greed, from which follows the critique of money, from which follows the critique of authority as such.

The critique of greed sees greed or "lust" as the essential "centrifugal force" which causes human beings to be selfish. This corresponds to the type of pathologic narcissus, which is characteristic of contemporary consumerist society. Against this power, Jesus sets his *agápe*, love, which moves in the opposite direction and liberates man from the project of "the self".

The critique of money is seen in Jesus' concept of "Mammon", where money is understood as an idol. Money therefore represents an outward manifestation and social concretization of man's internal problem with greed. Escape from the authority of Money is possible by stepping over into radical generosity, by dwelling in the community of Jesus' disciples. This community is a "liberated area", where the enslaving laws of the rest of human society are no longer in force.

The critique of authority reveals social power as a "greedy" exaltation of an individual above the others, mostly with the help of Money. In the New Testament, authority over the world is often associated with Satan. Its evil nature is most clearly visible in the circumstances of Jesus' death, where the leading figures of both the secular and religious authorities joined in collaboration. Here authority over the world is revealed as deicial. Against this authority God sets his own alternative authority, by raising Jesus to life and confirming him as the Messiah, the ruler of the world and the initiator of a new society.

Finally, the article deals with some typical objections to the viewpoints presented and answers them in the form of eight points or theses that are based on New Testament texts and other early Christian writings.

UDC 167.5:141.81

*Andrej Leskovic***The notion of utopia and the question of utopian consciousness in the philosophy of Ernst Bloch**

With his understanding of the utopian consciousness as an anticipating consciousness that penetrates the world of the possible with the aid of hope and utopian courage, Ernst Bloch opposes any attempts to present utopian thought as old-fashioned. Consequently, his philosophy provides utopian encouragement

for the present time, “a time of apathy and resignation”. In the introductory section, the paper attempts to sketch the significance of Bloch’s contribution to the development of utopian studies, while the second section provides an exposition of the author’s distinction between abstract (closed, static) utopias, which, due to an excessively concrete rendering of *utopicum*, appear to be unfeasible, and concrete (open, dynamic) utopias, which “learned hope” (*docta spes*) prevents from being merely “a breeding ground of illusion”. The third section of the paper is devoted to Bloch’s investigation of the utopian or anticipating consciousness, while also demonstrating his method of searching for ever new utopian perspectives in the major cultural creations of the past.

Key words: Ernst Bloch, utopia, ideology, anticipating consciousness, hope

UDC 27-4:272:929Francišek,papež/089.3

Peter Kovačič Persim

Pope Francis faced with the dilemmas of the Roman Catholic Church

The election of Pope Francis was planned. He was a personality capable of returning a moral reputation to the Catholic Church, of accelerating moral renewal and carrying through urgent reforms. Shortly after the abdication of Pope Ratzinger, the Italian periodical for geopolitics *Limes* published on its website the statement that the Buenos Aires Cardinal Bergoglio would be the new pope.

The facts themselves at the election show that even in the Vatican, conciliar principles of more democratic behaviour are starting to gain recognition. The first measures undertaken by the new pope dealt with the two most outstanding scandals of the Catholic Church, which Pope Ratzinger had been unequal to. He removed the leadership of the Vatican Bank and demanded transparency in financial dealings also within dioceses. He gave the green light for the arrest of a group of clerics who had recruited boys for paedophile favours for Vatican prelates. Still more telling are his personnel changes. The retirement of the key conservative Cardinal Bertone and his team shows a thorough reform of the Curia. The nomination of Archbishop Pietro Parolin, a man of dialogue, as state secretary means that Pope Francis wants to smooth over the conflicts between the leadership of the Catholic Church and its base, and also conflicts with opponents, especially regarding liberation theology, which the two previous popes ruthlessly suppressed, thus causing a quarter of Latin American Catholics to step over into fundamentalist Christian sects. The pope entered into dialogue with the theologian Hans Küng, author of the Global Ethic project and of dialogue among world religions. He also accepted open dialogue with the public, triggered by the Italian newspaper *La Repubblica* with its editor Eugenio Scalfari, who de-

clares himself an atheist. Dialogue with world religions and with secularized Western society should no longer be authoritative, but democratically open for the truth of the other side. Above all the Vatican must accept dialogue with Catholics in the USA. The nomination of the American Peter Wells to the position of Assessor for General Affairs in the Vatican points to the increased influence of the American Church on the Vatican's politics; the care for the pope's personal security is the responsibility of an American security network.

His key task on the world scale is resolving global social distress and transforming the organization of the world economy. Vatican politics should be re-directed from the area of political interests primarily to social care for the poor majority of the world's inhabitants, to endeavours for the moral transformation of contemporary people, to building dialogue between the peoples and societies of the world; and in the church arena to pastoral care. For this purpose he called a bishops' synod, which should also discuss the family and sexual morals. He sent a questionnaire to the bishops and through them to believers about their views on these matters. This introduction of a democratic testing of opinions in itself represents a new form of dialogue with the believers' "base" and thus abolishes the absolutist authoritarianism of the Church's teaching body.

Pope Bergoglio is changing relations in the Church with his stance as well as with his measures. In this way he also provokes opposition. The success of his reforms will depend primarily on the support of the higher clergy. Personnel "purges" have so far marked his pontificate and remain a precondition for the success of his reforms.

UDC 327(456.31:430)"1933/1944"
341.322.5:282:329.18(430)

France Martin Dolinar

The Roman Catholic Church and the Third Reich

Firstly the author briefly describes the international position of the Holy See after concluding the Lateran Treaty with Italy on 11 February, 1929. This resolved the so-called "Roman Question" and ensured for the Holy See the status of a legal person in international law, although with the important restriction forbidding the Holy See to intervene in international conflicts.

Following the unsuccessful attempt to establish diplomatic relations with Soviet Russia, the Holy See endeavoured to provide legal protection for the Catholic Church in that country after Hitler had assumed power in Germany. This should have been ensured by the Concordat of 1933, but the Nazi regime double-crossed them right at the beginning. The German bishops were not of the same mind as to how to respond to breaches of the legal norms. A minority

(the most obvious representatives were the Berlin bishop Konrad von Preysing and the Münster bishop Clemens August von Galen) espoused taking a firm stand against the government, but the majority let themselves be convinced by the president of the German Episcopal Conference in Fulda, Archbishop Adolf Bertram, that it was wiser to protest against infringements by taking a diplomatic route, since all public condemnations of the Nazi regime always caused even worse violence against its victims. This standpoint was also supported by Pope Pius XII, who always wrapped his protests in diplomatic language, but he encouraged church representatives to give concrete help to those persecuted regardless of their religion or race. Despite the public gratitude expressed by the leading Jewish religious and political representatives directly after the Second World War for the Holy See's contribution in rescuing Jews during the war, shortly after the death of Pope Pius XII the German writer Rolf Hochhuth with his play *Der Stellvertreter* (*The Deputy*) triggered extensive polemics about the pope's presumed wartime silence, which divided both the German and the international public.

UDC 28:27-31

Božidar Debenjak

Die Lehre über Jesus im Koran

Nach einer Einleitung über das Entstehen des Korans folgt die Darstellung der im damaligen Arabien zu vermutenden Form des Christentums: dort fanden insbesondere die Gemeinden Zuflucht, denen byzantinische Glaubenskonflikte fremd waren; sehr stark vertreten waren die Judeochristen; sie folgten strikt dem Gesetz (mitsamt Beschneidung und Nahrungsvorschriften); sie hatten ihre eigenen, mit den kanonischen nicht identische Evangelien. Die griechische Theologie mit ihren Streitfragen über die Natur Christi und über die Dreieinigkeit war ihnen fremd; Jesus war für sie Gottes Knecht, zum Gottessohn geworden (bei der Taufe im Jordan) und nicht schon von seiner Geburt her. Nach der Lehre im Koran liegen drei Stufen des Glaubens an denselben Gott vor: die erste nach dem Gesetz, die zweite nach dem Evangelium, die höchste nach dem Koran. Folgende christliche Doktrinen werden verworfen: die Dreieinigkeit und die Lehre von Jesus als dem geborenen Sohn Gottes. Zwei längere Abschnitte beinhalten Auszüge aus nichtkanonischen Evangelien – über Zacharias und die Geburt Johannes, über Marias Geburt, Mariä Verkündigung, über die Kindheit Jesu und die Wunder, die der kleine Jesus tat. Jesus und das Christentum werden mit Sympathie betrachtet als eine dem Islam verwandte Religion. Aufgrund dessen erhebt sich die Frage: Wie können beide Religionen diese Nähe aufrechterhalten? Diese Frage ist auch darum wichtig, weil ohne die Mitarbeit der großen Weltreligionen keine andere Welt entstehen kann.

UDC 274(497.4):27-28

*Kozma Abačič***Cerkovna ordninga, Articuli, abecedarium, catechisms – and Dalmatin’s master’s thesis**

The article draws attention to five new finds of books by 16th-century Protestant writers: the *Catechismus* (Catechism) of 1561 in both Glagolitic and Cyrillic script, *Ta prvi del Noviga testamenta* (The First Part of the New Testament) and *Articuli* (The Articles) by Primož Trubar from 1557–1558 and 1562, Jurij Dalmatin’s master’s thesis, *De catholica et catholicis* (1572), and *Cerkovna ordninga* (Church Order) of 1564. The last mentioned involves the new find of what is now the second extant copy of this work, discovered in October 2013 by Ulrich D. Oppitz, and stresses its significance and the differences compared with the previously only known copy. The author particularly points out the interesting handwritten additions in the book, which represent the first extant written source intended exclusively for a woman reader.

Primož Trubar was officially prevented from printing his *Catechismus* and *Abecedarium* (both 1550) by the prohibition of the inspectors in Nürnberg as well as in Schwäbisch Hall. It was therefore decided that the two books should be printed in Tübingen at the printer’s Ulrich Morhart. On the basis of new findings about letters and the initial letter L in the first two Slovene books, the author offers a new interpretation regarding the place of printing and the printer who produced the two books. Trubar made an agreement with Peter Frentz (also *Frentius* or *Frentzius*), a printer in Schwäbisch Hall, and very probably also with Mihael Grätter (also *Gretter*), a “Christian preacher” in the same place, that the two books would be printed secretly in Frentz’s workshop while Trubar was absent. Probably this was not particularly difficult as printing works were generally not inspected, while Trubar’s absence further reduced the danger that anyone would notice what was happening. Moreover, if anyone in Schwäbisch Hall knew of such a project (perhaps even the town authorities), it would not cost them anything to permit such a secret project, since they were primarily concerned with not offending higher authorities. And if the secret printing in Schwäbisch Hall succeeded, Trubar would not reveal it anywhere, especially as it would be extremely imprudent to inform the authorities of his (and the printer’s) infringement of the Augsburg Interim and the express prohibition.

This interpretation is based on a recent comparison of this printed material with those of other printing houses and on a repeated analysis and interpretation of the sources which throw light on the origin of these two works by Trubar. The new findings also explain the problems encountered so far in deciding the year of publication of the *Catechismus*.

UDC 322(430)"1933/1945":27

*Marko Kerševan***Hitler's God: Nazism and/as religion and its relation towards Catholicism and Protestantism**

The lecture, or rather the article, is concerned with the relation of Nazism towards religion and the Church (as an extension of the lectures, which primarily treated the relation of the Christian churches towards Nazism); Hitler's views are given special attention. The Nazis always presented themselves as believers in God (as Gottgläubig) and as such placed themselves in opposition to "godless Bolshevism and Communism". They looked for a faith which would "suit the (German) nation and race". In this area some of them (as Deutsche Christen) tried to "cleanse" and complement Christianity, while others (such as Rosenberg, Himmler and his followers) "renewed" and developed some variants of German or national (völkische) religion, and still others differentiated between a (Nazi) "worldview" (Weltanschauung) and religion/religions: racist anti-Semitism as part of the obligatory worldview for all Germans was here conceived of as a national-political and scientific matter, and not as a religious matter and taking of sides. We can observe in Hitler an aversion to Christianity as well as to the offered new or old religions. It seems he tried to combine "abstract" faith in God and God's foresight with exalting the importance of science. He was led by political pragmatism, which led him to postpone his reckoning with the churches until the period after the "final victory": until then they should avoid (anti)religious attacks and conflicts and decisively suppress only the churches' opposition to Nazi policies (in national and "racist" questions).

Due to its historical effectiveness, Hitler both admired and hated the Roman Catholic Church (as a serious rival). But he scorned Protestantism as an opponent, because it was weaker and not united. Luther's sharp verbal attacks on the Jews and the Judaism of his time served the Nazis well; they also exploited Lutheran teaching about the "two kingdoms" ("two regiments") as an argument for excluding the Church from political and secular matters. But actually and potentially it was precisely Protestantism and Luther's Reformation that in their essence were in the deepest conflict with Nazism. Lutheran/Protestant Christianity is "Pauline Christianity": the apostle Paul was for Nazi ideologists the main source and symbol of everything they rejected in Christianity. It was not by chance that one of the sharpest theological opponents of Nazism was Karl Barth, who gained his reputation and influence in contemporary theology precisely with his treatment of Paul's Letter to the Romans. Barth was also the leading author of the Barmen Declaration of 1934, with which German Protestants made a stand theologically against the Nazi orientation both within and outside the Church. For churches and Christians even today this Declaration is a signpost between

the Scylla of “Christian” sacralizations of the nation, state, leader and other secular values and the Charybdis of “spiritual”/dualistic scorning or even rejection of “earthly realities”.

UDC 274(497.5+497.4) "15":271/279

Vincenc Rajšp

The connections between the Slovene and the Croatian Reformation

The cooperation between the Slovene Reformers and the Reformation in Croatia was important. In publishing Protestant books in the Slovene language, Primož Trubar also thought of the Croats right from the beginning. Preachers from Slovenia also preached in Croatia in the spirit of the Reformation. In general the most important contacts took place during the time of the Urach printing works, led by Primož Trubar, while its operation was made possible by Baron Ivan Ungnad. The province of Carniola had the closest links with the Reformation movement in Croatia. At Metlika in Carniola the preacher Vlahović was active in the Croatian language, he also had the important role of evaluating the Croatian books that were printed in Urach. Carniola had close links with Protestant preachers on the military frontier. The province played a significant part in disseminating Croatian Protestant books.

UDC 271/279:94(497.4Maribor+497.4Ptuj)

Žiga Oman

Die Reformation auf dem Dravsko polje: die frühneuzeitlichen Gemeinden der Augsburger Konfession um Maribor und Ptuj

Das Jahrhundert der Reformation auf dem Dravsko polje (Draufeld), von den ersten Erwähnungen der neuen Religion 1528 bis zum Tode der letztbekanntesten Evangelischen 1637, folgte den Ereignissen im Land. In Maribor (Marburg an der Drau) verankerte sich die Augsburger Konfession in der bürgerlichen Führungsschicht schon vor Mitte des 16. Jahrhunderts, erlangte die Oberhand noch vor dem Grazer Landtag 1572, und hielt sich noch ein Vierteljahrhundert an der Spitze. In Ptuj (Pettau) hatten die Evangelischen eine solche Übermacht, wie es scheint, nie erlangt. Trotzdem waren sie zumindest seit obengenannter Jahreszahl kein unbedeutender Faktor in der Stadt. Dabei sind die dortigen Ereignisse aufgrund mangelnder Quellen wesentlich schlechter belegt als die in Maribor. Das standhafte Auftreten des gegenreformatorischen Klerus um 1587 drang die evangelischen Gemeinden auf dem Dravsko polje, die stets vom Adel geleitet wurden, zur Errichtung einer eigenen kirchlichen Organisation. Bis dahin hatten

sie das nicht wirklich nötig, da sie sich auf die Strukturen der katholischen Pfarren stützen konnten, vor allem in Maribor. So organisierten sich die hiesigen Gemeinden im Draufelder Bezirk der Augsburger Konfession, der durch die entscheidende Hilfe der Landstände beim Schloss Betnava (Windenu) ein eigenes Kirchen- und Schulzentrum errichtete. Das Zentrum war in den Jahren 1589–1600 aktiv und ermöglichte die letzte Blütezeit der hiesigen evangelischen Gemeinden, vor allen der Marburgerischen. Dabei gehörte zu ihnen, trotz des überwiegend deutschen Charakters, stets auch die slowenische Bevölkerung. Den entscheidenden Schlag bekamen sie alle Anfang des Jahres 1600 durch die Gegenreformation. Trotzdem bedeutete die Vernichtung des Windenauer Zentrums und die (Re-)Katholisierung nicht das sofortige Verschwinden der hiesigen Evangelischen. Besonders widerstandsfähig war die Pettauer Gemeinschaft die zum größten Teil aus Frauen bestand, obwohl die kleinere Marburgerische (Krypto-)Protestantische Gemeinde länger fortbestehen blieb. Manche Gläubige blieben auch nach der endgültigen Ausweisung des evangelischen Adels 1629.

UDC 321.64:27(430)"1933/1945"

France Martin Dolinar

The Roman Catholic Church in Germany during the Third Reich

In their joint pastoral letter of 23 August 1945 the German Catholic bishops acknowledged with sadness that during the Second World War part of the Roman Catholic population had collaborated in the crimes of the Nazi regime “against human freedom and human dignity”. The older generation of German bishops had experienced Hitler’s rise to power under the impression of the cultural war, which in its consequences exercised an important influence on the German Catholic Church far into the 20th century. When Hitler came to power, the population of somewhat over 69 million Germans was almost two thirds Protestant and one third Catholic, while the biggest religious minority was Jewish. A significant role in Hitler’s assumption of power was played by one of the most influential German Catholic politicians of that time, Franz von Papen, and alongside him the Catholic Centre Party, as both underestimated Hitler’s aggressive nature and cunning tactics in the struggle for unrestricted power within the state. In 1930 the president of the Episcopal Conference in Fulda, Cardinal Adolf Bertram, warned of the danger of exaggerated nationalism and the growth of racial intolerance. Then the following year the Catholic bishops drew attention in a special declaration to the incompatibility of Christianity and Nazi ideology. The fateful turnabout came after the Concordat of 1933 was concluded and after Hitler’s reassuring yet misleading declarations in favour of the Catholic Church, which led the bishops to conditionally revoke their prohibition on

SYNOPSIS, ZUSAMMENFASSUNGEN

Catholics joining Hitler's party. The ban on the party's ideological orientation naturally remained in force. The systematic infringement of the Concordat's decrees, the infringement of basic human rights, the euthanasia programme and the holocaust against the Jews united the bishops in a decisive condemnation of the Nazi regime's ideology. The bishops also made an important contribution to the contents of the encyclical *Mit brennender Sorge* (1937) of Pope Pius XI. But they differed in their way of expressing their protest against the criminal activities of the Nazi party. The government simply ignored the numerous diplomatically polished protest notes of Cardinal Bertram, while the public were not informed about them at all. In their sermons and pastoral letters the Berlin bishop Konrad von Preysing and the Münster bishop Clemens August von Galen publicly condemned the crimes of Hitler's regime. The strictness of loyalty to the ruling authorities, based on Paul's Letter to the Romans, saying that every authority is from God (13:1), Bishop Galen followed up with Peter's words in The Acts of the Apostles that regarding breaches of basic human rights "We must obey God rather than any human authority" (5:29). Many Catholic priests paid with their lives for giving active support and rescuing Jews. The same was true of Catholic priests and lay people who were actively involved in subversive anti-Nazi resistance. Unfortunately, during the Second World War the German Episcopal Conference failed to be united in making a decisive public protest against the crimes of Nazism, as it succeeded in doing after the war.

Prevod povzetkov v angleščino: *Margaret Davis*

UDC 274(497.4):27-28: 32: 929Trubar P.

Jonatan Vinkler

Cerkovna ordnina Primoža Trubarja kot politično dejanje

Humanistična književnost protestantskega tipa, kot jo pozna slovensko slovstvo 16. stoletja, je bila izrazito versko, pri posameznih besedilnih tipih, ki so imeli zaradi državno- in/ali deželnoopravnega okvira tudi ekskluzivne izdajateljke na strani »posvetne moči«, pa tudi politično umeščen pojav. Tak knjižni »žanr« je bil zagotovo *cerkveni red* (*Kirchenordnung*). Ta dolguje svoj nastanek postopni formalizaciji odnosov med reformirano cerkvijo in deželnim suverenom. Posamezne dežele so si namreč zlasti v drugem obdobju reformacije, ko njeno vodstvo preide v roke posvetnih knezov, po svoji vesti in premisleku najprej izoblikovale lastne bogoslužne rede ter tak premislek umestile tudi v priročnike, ki niso le kodificirali obredne raznolikosti po posameznih deželah, temveč so urejali tudi številna druga cerkveno- in deželnopravna vprašanja – v cerkvene rede posameznih dežel z dominantno reformirano cerkvijo. Izdajatelji slednjih so bili načeloma deželni suvereni. Prvi prelomni mejnik tega procesa, tj. razmejevanja pravic in dolžnosti med (deželnim) vladarjem in reformirano cerkvijo, je bil zagotovo državni zbor v Augsburgu (1530), na katerem je bilo reformirani strani pred cesarjem Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti Karlom V. dovoljeno prebrati *Confessio Augustana*. Skozi 40. leta 16. stoletja, ki so jih zaznamovali spori in spopadi med reformirano in katoliško stranjo (šmalkaldska vojna, augsburški interim), pa postane očitno, da deželni mir in verska naravnava ne bosta mogoča ali brez popolnega uničenja ene od strani v disputu ali brez državnega sporazuma (ljenja). Do tega pride 25. septembra 1555, ko je podpisan Augsburgski verski mir. Z načelom *cuius regio, eius religio* so bili na načelni ravni zagotovljeni: a) *verska svoboda* za katoličane in izpovedovalce Augsburgske veroizpovedi, b) *notranja verska enovitost* posameznih deželnopravnih entitet ter c) *deželni mir*. Omenjena glavna maksima augsburške verske pomiritve je pomenila: vsakdo pod svojim deželnim knezom v veri le-tega in nihče naj poslej svoje moči, ozemlja, dominijev

ali pravic ne širi na račun druge veroizpovedi. In slednje bil tudi zavezujoči politični okvir, v katerega je umeščen nastanek in začetna recepcija (deželnoknežja prepoved) Trubarjeve *Cerkovne ordninge* v Notranji Avstriji, čeprav je Trubarjevo delo zaradi slovenskega jezika referiralo predvsem na Kranjsko in dele Štajerske, Koroške, Primorja in Pazinske grofije s slovensko govorečim prebivalstvom.

Trubar je pred pisanjem *Cerkovne ordninge* že imel izkušnje s strukturiranjem cerkvene organizacije (Kempten, 1553), ravno tako ni bil brez občutka za aktualno politično rabo »turškega strahu« in z njim povezanih argumentov (npr. v pismih kralju Maksimilijanu, 1560, kjer naš reformator monarha prepričuje v pomoč slovenskemu in hrvaškemu tisku). Toda projekt izdaje in torej pravne uveljavitve Trubarjevega cerkvenega reda v Notranji Avstriji je naletel na: 1. katoliškega deželnega kneza Karla, ki se je svojih deželnoknežjih regalov zastran verskih pravic protestantov zelo dobro zavedal in kot odločen katolik ni imel namena dajati topoglednih uradnih pravnih koncesij, 2. na deželno plemstvo, ki si v svojem prizadevanje za povečanje politične moči napram deželnemu knezu ni upalo/želelo zavzeti tako odločne drže, kot so jo ob utiranju deželnih reformiranih cerkva njihovi stanovski tovariši v Reichu, ter 3. na »časovno zanko«, ko je bil zastran potrjevanja starih in podeljevanja novih (priposestovanih) deželnih privilegijev zamujen najugodnejši termin – poklonitev deželnemu knezu – april 1564 (*Cerkovna ordninga* je bila dovršena konec poletja istega leta). *Cerkovna ordninga* je bila tako prepovedana, njen avtor pa izgnan za meje domovine, v »nigdirdom« na Nemško. Tako se je končala tudi njegova kratka kariera na mestu prvega deželnega pridigarja, superintendenta. Je pa imela *Cerkovna ordninga* po tem nedobrem začetnem zasuku kasneje vendarle afirmativno recepcijo, kajti vsi izvodi Trubarjevega cerkvenega reda niso bili uničeni (o slednjem pričata oba danes znana izvoda – *vatikanski*, ki je pripadal Trubarjevemu nasledniku na mestu superintendenta »cerkve slovenskega jezika, M. Krištofu Spindlerju Nemškemu, ter *memmingenski*, ki je pripadal Bernardu Steinerju), poleg tega pa je del Trubarjevega besedila iz *Ordninge*, kot se zdi, sredi 80. let prešel v Dalmatinovo *Agendo* (1585), proti kateri pa deželni knez Karel ni podvzel nikakršnih korakov. Slednja namreč zaradi izključno obredne verske vsebine ni bila poseg v njegove regalije, kar je znotraj določil Augsburškega verskega miru vsekakor bila *Cerkovna ordninga* s sicer nedefiniranim izdajateljem (noben od ohranjenih izvodov *Cerkovne ordninge* nima naslovnega lista in predgovorov, iz katerih bi mogli razbrati izdajateljsko »pripadnost« in topogledno odgovornost), toda, kot se zdi iz Trubarjevega pisma deželnemu oskrbniku in krajnskim odbornikom (Ljubljana, 29. oktober 1564), z deželnimi stanovi za seboj, torej s političnim angažmajem deželnega plemstva, ne kneza. Trubarju je tako z recepcijo in učinkovanjem *Cerkovne ordninge*, kot je videti, uspelo organizirati *de facto* delujočo deželno cerkev. Toda le-ta je zaradi političnega referenčnega okvira augsburške verske pomiritve poslej ostala *de iure* nepriznana in zato tudi pravno onstran zakona – zanašajoča

se poleg Božje pomoči predvsem na zaenkrat še srečno politično razmerje sil med krepkimi stanovi in tedaj zaradi turške nevarnosti še ne (pre)močnim deželnim knezom.

Ključne besede: Trubar, protestantska književnost, 16. stoletje, *Cerkovna ordnina* (1564) – državnopravni in politični kontekst

UDC 284.1(497.4)«1564»929Trubar P.

Ulrich-Dieter Oppitz, Christoph Weismann

Slovenski Cerkveni red 1564 – še en najdeni izvod

Članek iz prve roke poroča o najdbi memmingskega izvoda Trubarjeve Cerkovne Ordninge, vsebuje pa tudi izčrpen opis tega izvoda. Ko je Ulrich-Dieter Oppitz oktobra 2013 v Memmingenu našel nov primerek Ordninge, se je obrnil na letos preminulega Christopha Weismanna, ki je po Markuževem odkritju (1971) edinega znanega ohranjenega primerka iz vatikanske knjižnice slednjega prvi zares temeljito opisal (1972). Weismanna je Oppitz tudi pridobil za soavtorja pričujoče predstavitev nove najdbe. Avtorja izvod izčrpno opišeta v primerjavi z vatikanskim in znanimi značilnostmi od leta 1945 izgubljenega dresdenskega, pri čemer ugotavljata, da je Cerkovna Ordninga zdaj zares v celoti dostopna v neokrnjenem primerku, ki je v javni posesti in je na voljo za raziskovanje.

Kot posebno prednost nove najdbe poudarita tudi dejstvo, da gre za izvod, ki je bil v osebni rabi. Večje število južnoslovanskih knjig iz Uracha se je namreč izognilo protireformacijskemu uničevanju prav zato, ker so bile poslane kot darila in posvetilni izvodi knezom, mestnim magistratom in drugim podpornikom uraškega zavoda ter so bili uvrščeni v njihove knjižnice. Pri memmingskem izvodu pa gre za dragocen vir osebnih pripisov lastnika knjige, čigar identiteto avtorja prav tako osvetlita: šlo je za Bernarda Steinerja iz Kamnika (Stein), ki je s Trubarjevo podporo leta 1568 postal štipendist Tiffernove ustanove, naslednje leto pa je bil vpisan na univerzo v Tübingenu, dosegel bakalavreat, in postal magister. Od julija 1569 ni več bival v študentskem štiftu, ker je na pobudo Primoža Trubarja postal vzgojitelj (praeceptor) mladega plemiča Andreja Auersperga (Turjaškega), ki je iz Kranjske prišel študirat v Tübingen. Od leta 1571 je bil Steiner hkrati župnik v takratni evangeličanski župniji Bühl pri Tübingenu. Leta 1572 je pred komisijo, ki ji je predsedoval njegov učitelj Jakob Andreae, zagovarjal latinsko disputacijo *De consiliis*. Steiner je bil Auerspergov domači učitelj do leta 1573, ko je postal župnik pri Sv. Rupretu na Koroškem. Leta 1576 je bil poklican na mesto deželnega pridigarja in superintendenta v Celovcu. Bil je med sedmimi teologi in filologi, ki so leta 1581 v Ljubljani preverjali Dalmatinov slovenski prevod *Biblije*. Poti njegove knjige do Memmingena še ni mogoče pojasniti.

UDC 811.163.6«15«:929Megiser H.

Majda Merše

Megiserjeva slovarja 1592 in 1603 v slovenski jezikovni zavesti ter prekrivnost slovenskega besedja v njih

Megiserjev štirijezični slovar z nemškim izhodiščem *DICTIONARIUM QVATVOR LINGVARVM* iz leta 1592 in njegov večjezični slovar *Thesaurus Polyglottus* iz leta 1603 sta prva večjezična slovarja s slovenskim jezikom v ustreznici vlogi. Različno število slovarsko soočenih jezikov, neenako jezikovno izhodišče (v MD 1592 nemščina, v MTh 1603 latinščina) ter desetletje, ki je preteklo med njunima izidoma in omogočilo Megiserju boljše poznavanje slovenskega jezika in njegovih narečij, dajejo slutiti tudi razlike glede zajetega slovenskega besedja.

Primerjava besedja, zajetega z obema slovarjema in navedenega v razdelku *Windijch* v MD 1592 ter v razdelkih za slovensko, kranjsko, koroško, vzhodnoslovensko (označeno kot bejaško ter (deloma) hrvaško besedje v MTh 1603, je pokazala: a) da se del besedja pojavlja le v MD 1592, del pa samo v MTh 1603, vendar je slednji obsežnejši; b) da je z večjim številom iztočnic zajetih tudi več slovenskih ustreznice; c) da je znotraj neprekrivnega dela besedja ugotovljiva tipologija, ki prispeva k razumevanju razlik glede zajetega besedja.

V MD 1592 je na iskanje slovenskih ustreznice nedvomno vplivalo nemško izhodišče, v MTh 1603 pa so izbiro ustreznice okvirno določale latinske iztočnice, na končno izbiro pa občasno poleg širše uveljavljenosti (bodisi v slovenskih deželah ali le na Koroškem) vplivale tudi ustreznice, navedene v nemškem razdelku. Megiserjeva slovarja izkazuje tudi različno izpopolnjenost besednih družin. Med enostransko dodanimi oz. odvetimi členi se pogosto pojavljajo raznovrstne tvorjenke: ob samostalniškem izhodišču npr. poimenovanja vršilcev dejanj oz. nosilcev stanja ali lastnosti, ženskih parov moških poimenovanj, manjšalnic, izpeljanih pridevnikov; ob pridevniškem izhodišču po konverziji nastala samostalniška poimenovanja in prislovi; ob glagolskem glagolniki in deležniki, predponski glagoli, nedovršniki itd. (v MD 1592 se neprekrivno z MTh 1603 npr. pojavljajo: *bojovanje, goreč, dokončati, razfilati, posmehavati, cagost, selstvo, boter + botra, ajdovski, dvesto* itd., v MTh 1603 pa nprekrivno z MD 1592: *počakanje, požrešenje, cagan, premojstriti, devati, grozdovje, prikupavec + prikupavica* itd.). Po pogostosti ali neustaljenosti v MTh 1603 izstopajo tudi nekateri besedotvorni tipi: povečano je število manjšalnic tipa *kravica, gradič*, pojavljajo se redkeje glagolske tvorjenke tipa *popostaviti*, nedoločnik *hočiti*, deležnik *vzen*, števnik tipa *petred*, prislov *osembart* itd.

V obeh slovarjih so z oznakami, ki kaže na koroško pripadnost, navajane besede in njihove glasoslovne različice, vendar je besed, glasoslovnih različic in oblik, poznanih iz koroškega okolja, znatno več v MTh 1603. Podobno razmerje kaže tudi enostransko navajanje besed, ki so označene kot kranjske, bejaške oz.

vzhodnoslovenske in hrvaške. V MTh 1603 se glede na večji obseg pojavlja tudi povečano število neprekrivnih glasoslovnih in besedotvornih različic (npr. ob prekrivnih oblikah *majca, jenjati, britbar* tudi *ajca, henjati, britvar* itd.), čeprav obstaja tudi več primerov enostransko izpričane večje variantnosti v štirijezičnem slovarju. Med opaznejše razlikovalne značilnosti večjezičnega slovarja se uvršča tudi nadomeščanje polne predpone *iz-* z izgovorno poenostavljeno *s-* (npr. *sprazniti, stegniti*). Podoben delež rabe neprekrivnih poimenovanj odkriva tudi vsebinska analiza zajetega besedja. Med razlikovalne poteze se uvršča zajetost zemljepisnih imen: več geografsko vezanih, neprekrino rabljenih poimenovanj izkazuje štirijezični slovar (*angelska deshela* za *Engelland*), nasprotno pa se poimenovanja črk (npr. *boga, dobro*) pojavljajo samo v MTh 1603.

UDC 27-282.4(497.4-8)

Franc Kuzmič

Slovstvena ustvarjalnost prekmurskih evangeličanov

Avtor podaja na podlagi svojega in drugega bibliografskega in zgodovinopisnega raziskovanja pregled objav bodisi v prvotnem prekmurskem knjižnem jeziku, začetim z malim katekizmom (Franc Temlin, 1715) in utrjenim s prevodom *Nove zaveze* (Števan Kuzmič, 1771), bodisi v pozneje uveljavljenem skupnem slovenskem knjižnem jeziku do današnjega časa. Ko je bila približno polovica Prekmurja vrnjena pod Rimskokatoliško cerkev in ko je bila 1732 v Prekmurju dokončno odpravljena reformacijska cerkvena organiziranost, so do tolerantnega patenta omogočali Prekmurcem evangeličansko bogoslužje in šolstvo samo še t. i. artikularni kraji na Madžarskem, zato je bila za ohranjanje in poglabljanje vere še toliko bolj pomembna vloga knjig v domačem jeziku. V članku je posebej poudarjeno, da je Kuzmičev prevod *Nove zaveze* mogočna in dragocena jezikovno storitev ter kulturno dejanje prvega reda.

UDC 811.163.6(497.4)Prekmurje)

Darja Markoja

Jezikovna situacija v Prekmurju v obdobju od reformacije do začetka 20. stoletja

Prekmurski knjižni jezik (PKJ) se je začel oblikovati s prvo knjigo slovenskih prekmurskih protestantov v domačem jeziku (1715) in ni dobil le narodnoprezentativne vloge, ampak tudi (versko) razlikovalno, kajti med prekmurskimi katoličani je bila takrat v rabi hrvaška knjižna kajkavščina. Članek podaja pregled

uporabe PKJ v protestantskem in nato tudi katoliškem verskem slovstvu, v cerkvah in šolah in od začetka 20. stoletja tudi v publicistiki. Ogrska država, v katero so upravno spadali Slovenci v Prekmurju in Porabju, je do začetka madžarskega narodnoprerdnega gibanja (1790–1848) dajala PKJ le neformalni status konfesionalnega in učnega jezika v okviru protestantske in katoliške Cerkve, medtem ko je bila njegova raba v vseh ostalih javnih govornih položajih nemogoča, kasneje celo zakonsko prepovedana. PKJ v dobrih 200 letih svojega obstoja nikoli ni bil kodificiran, osnovne zakonitosti knjižnega jezika protestanta Štefana Küzmiča in katoličana Mikloša Küzmiča pa so se ohranjale s t. i. prikrito kodifikacijo oz. kodifikacijo s pomočjo besedil. Po politični pridružitvi Prekmurja (ne pa Porabja) Jugoslaviji (1919) je bil uveden slovenski knjižni jezik (SKJ) kot skupni uradni jezik v slovenskem delu države, zato PKJ ni mogel opravljati funkcije uradnega ter knjižnega jezika, ohranil pa se je v delu publicistike in v cerkvah. Specifika tega prehoda opredeljuje tudi historični status, ki ga ima PKJ v odnosu do SKJ – relativna nekonfliktnost zamenjave PKJ s SKJ namreč PKJ tako v zavesti Prekmurcev kot tudi raziskovalcev opredeli kot pozitivno, narodotvorno jezikovno dejstvo, in ne kot pojav jezikovnega lokalizma oz. separatizma.

UDC 821.163.6:27

Luka Kelc

Nekatere razlage odnosa do erotične ljubezni pri slovenskih luterancih 16. in katoličanih 17. stoletja

V prispevku skušam pojasniti zavračajoč odnos do erotične ljubezni v izbranih delih Primoža Trubarja, Jurija Dalmatina, Adama Skalarja in Matije Kastelca prek njihovega odnosa do snovnega sveta, do človeškega telesa in do spolnega poželenja kot posledice izvirnega greha. Ugotavljam, da Trubar in Dalmatin snovni svet sprejemata, dokler služi svojemu namenu: povečevanju Božje slave. Skalar in Kastelec pa snovni svet zavračata, kar pojasnjujem z njuno nagnjenostjo k misticizmu. Trubar in Dalmatin prav tako sprejemata telo, ko deluje v skladu s svojim namenom, Skalar in Kastelec pa ga zavračata. Vendar ugotavljam, da odnos do telesa ne more pojasniti odnosa do erotične ljubezni, saj je erotična ljubezen stvar duše in njenih primanjkljajev. Vsi štirje pisci namreč zavračajo posledice izvirnega greha, med katerimi je tudi spolno poželenje – če ga posameznik pri sebi in v svoji okolici ne omejuje, (neopravičljivo) greši. Potemtakem je erotična ljubezen kot neukročeno poželenje grešna in zato nezaželena.

Ključne besede: erotična ljubezen, poželenje, greh, človeško telo, snovni svet, luteranstvo, katolicizem, slovenska književnost.

UDC 284.1(497.4):929Grmič V.

*Cvetka Hedžet Tóth***Vekoslav Grmič o protestantizmu**

Članek analitično obravnava nazore našega »rdečega« škofa Vekoslava Grmiča o slovenskem protestantizmu, s poudarkom na Trubarjevi misli. Zasluga reformacije je v tem, da nam je posredovala izostren čut za svobodo in človekove pravice, za enakost vseh narodov in posameznih ljudi pred Bogom in da je kot taka v najboljšem pomenu narodotvorna. V članku je še posebej poudarjen Grmičev sklep, ki izhaja iz njegovih študij o Trubarju, namreč: za Trubarja velja veliko spoznanje današnje teologije, da je dogmatična teologija v resnici teološka antropologija. Tudi slovenski značaj je do danes doživel preobrazbo in naših prvih protestantskih piscev ne moremo obravnavati kot samo in zgolj pomembne literarnozgodovinske osebnosti. Pojmovanje človekove osebnosti in mesta človeka v družbi, vera v napredek, celo zgodovinski optimizem pri nas mnogo dolgujejo protestantizmu. Protireformacija je sicer zatrla protestantsko cerkveno organizacijo, pregnala najbolj goreče vernike ali jih pripeljala nazaj v Katoliško cerkev, nikdar pa ni mogla uničiti njene jezikovne in slovstvene tradicije, tudi ne slovenskega duha v *Biblije*. V slovenskih vernikih tudi ni mogla zatreti njenega uporniškega duha in samozavesti, ki sta živela in delovala naprej, vse do danes, kot naše zgledno uporništvo. – V drugem delu članek posebej analizira še zelo umirjeno Grmičevo teologijo, njegovo »kontekstno teologijo«. K tej kontekstni teologiji, ki jo je usmerjal dialog, »oplemeniten s humanizmom«, nedvomno spada enkratna konkretnost, s katero je prisluhnil najsodobnejšim dogajanjem in razmeram, kajti za Grmiča je vera svoboda. In tu ni več česa medsebojno izključujočega se, kot sta vera ali nevera – tu je predvsem življenje in v življenju vsakega od nas se po Grmiču »stikata čas in brezčasnost, minljivost in absolutnost ter se tok življenja steka v morje upanja«, ko tudi kak načelni ateist lahko povsem sproščeno reče, da nam v so-žitju nazorsko različnih gre najprej za humanizem. In o tem humanizmu je najprej govor tudi v Grmičevi miroljubni antropologiji teologije, ki odgovorno neguje čut za zgodovinskost ter pri tem izhaja iz avtonomije zemeljskih resničnosti, ki jo vedno uravnava etični kompas.

UDC 17:323(497.4)

*Peter Kovačič Persim***Etična preobrazba kot pogoj sprave**

Danes smo kot narod spet usodno razklani. Ne zmoremo niti tistega osnovnega sodelovanja med pripadniki različnih političnih in nazorskih opredelitev, ki

je potrebno za nemoteno funkcioniranje države. A če se želimo kot državna skupnost uspešno vključevati v mednarodno življenje, moramo vzpostaviti trdno in ustvarjalno medsebojno sožitje, torej več kot je le znosno življenje drug ob drugem. Sožitje zahteva brezpogojno sprejemanje drugega v njegovi drugačnosti. Sožitja pa v narodu, ki ga razdvajajo zgodovinski spori in zamere, ni mogoče vzpostaviti, dokler ni dosežena sprava med ljudmi. K spravi je pozval prvi Edvard Kocbek v svojem intervjuju za tržaško revijo *Zaliv* leta 1975, ko je pretrgal desetletja dolgo javno zaroto molka o povojnih pobojih. Poziv k spravi se je rodil iz ranjene zavesti o naši narodni tragediji, razumljen pa je bil – še posebej pri velikem delu kristjanov – napačno: namreč kot zahteva po popravi krivic in po nekakšnem obračunu, ki bi dal zadoščenje za storjene krivice. Toda sprava je moralno dejanje in zahteva brezpogojno odpuščanje, ne pa popravo krivic in zadoščenje s kaznovanjem nasprotnikov. Še več: novozavezni pojem sprave označuje izrazito medosebni etični odnos. Poudarek je na moji odgovornosti: ne samo da odpustim krivico, ki mi je bila storjena, in ostajam zaprt vase, pač pa se moram spraviti z bližnjim, ki sem ga prizadejal ali je on mene. To pa pomeni, da moram z njim zaživeti v sožitju.

Že judovstvo je v času svojega religioznega zorenja napravilo obrat od stvarne žrtve k osebni etični preobrazbi človeka kot pogoj obnovne zaveze z Bogom. Prerok Izaija je zahteval moralno preobrazbo kot pogoj za spravo z Bogom. Jezus se navezuje na rabinsko izročilo, ko naroča: »Če torej prineseš svoj dar k oltarju in se tam spomniš, da ima tvoj brat kaj zoper tebe, pusti svoj dar tam pred oltarjem in pojdi, da se poprej s svojim bratom spraviš, potem pa pridi in daruj svoj dar.« In Pavel nadaljuje Jezusov nauk, ko poudarja, da ima kristjan dolžnost pravnega dejanja do svojega bližnjega, do sočloveka, ker mu njegovo dejanje odpuščanja in sprejetja drugega odpira pot do sprave z Bogom in omogoča, da Božja pravičnost zasije med ljudmi. Če Pavel poudarja, da je za grehe ljudi dal zadoščenje lahko le Božji sin, s tem poudarja, da Bog brezpogojno odpušča človeku po Kristusu in da mora verujoči zavzeti enak odnos do sočloveka. V tej luči se prizadevanja slovenskega političnega katolicizma izkažejo za poskus uveljavitve starozaveznega talionskega zakona, kar je v nasprotju z evangeljskim naukom in naročilom Pavlove teologije, da se po naši medsebojni spravi izkazuje naša vera in prihaja v svet Božja pravičnost.

UDC 172.3:271/279:929Luther M.

Walter Sparr

Luthrova nestrpnost in evangeličanska zapoved strpnosti

Luther je bil daleč od verske tolerance, kakršna danes omogoča v naši družbi živeti skupaj vernikom različnih religij. Zahteval je sicer toleranco za svojo vest,

toda drugim je zagotavljal toleranco le v mejah tistega, kar so on in njegovi šteli za evangelijsko. Luthrova netolerantnost je imela globlje vzroke kot agresivni antiislamizem in protijudovstvo njegovih poznih let. Turško grožnjo je videl kot del apokaliptične drame konca časov, kot znanilca Kristusovega ponovnega prihoda. V scenariju zgodovine odrešenja, povzetem po biblijskih apokalipsah, je tudi globlji temelj Luthrovega protijudovstva. Judje bi morali biti spreobrnjeni k Kristusu.

Izključitev Judov je bila povezana tudi z zahtevo po religijski homogenosti, ki je bila v razmerah državne cerkve v evropski zgodovini novega veka bolezensko žarišče nestrpnosti. Versko politično načelo *homogenosti* moramo zavestno in nedvoumno izključiti iz kanona naših krščanskih načel – pri čemer pa se lahko sklicujemo na Luthra, saj je razločevanje med *religiozno avtoriteto* in *politično oblastjo* povzdignil v temeljno načelo vodenja cerkve in politike. To razločevanje je ukinilo do tedaj skoraj samoumevno sintezo *religije* in *politične* moči, ki se je razvila v krščanskih državnih cerkvah.

Naše distanciranje od Luthrove nestrpnosti – z Luthrom – lahko razširimo tudi na odnos do nekrščanskih religij. Luther je večkrat poudarjal, da je resnica, ki je Kristus osebno, mnogo bogatejša in univerzalnejša kot resnica *našega* verovanja v Kristusa. Naše krščansko verovanje še ne vključuje vedenja o tem, *kako* je Kristus navzoč v religijah in *zakaj* tam deluje kot deluje. Religijska pluralnost obstaja zaradi Božjega potrpljenja, tiste *tolerantia Dei*, ki nam jo je naklonil v Jezusu Kristusu.

Verska strpnost ne pomeni ravnodušnosti do lastne vere in njene pretenzije po resnici. Strpnost iz vere ne pomeni niti pavšalnega zavračanja niti pavšalnega priznanja neke druge religije, temveč njeno diferencirano teoretično in praktično vrednotenje in razmeram ustrezno obnašanja.

Verska strpnost iz vere je bistveni vidik *libertas Christiana*.

UDC 271/279:27-72

Miroslav Volf

»Vse spoštujte!«

Kršćanstvo in kultura univerzalnega spoštovanja

Glede na globaliziranost sveta in tendenco vnovične krepitve religij je svetovni mir v veliki meri odvisen od verske strpnosti. Verstva ne izginjajo: če je nestrpnost del njihove DNK, so versko motivirani oz. versko legitimizirani spopadi neizogibni. Če ni imanentno verskih motivacij za strpnost, lahko v pogojih medsebojne prepletenosti in sovisnosti današnjega sveta od dinamičnih, agresivnih religij pričakujemo le hladno zaničevanje, gorečo nestrpnost in brutalno nasilje. Ali torej imanentno verski razlogi za strpnost obstajajo? Če vprašanje zastavimo

drugače: ali je nestrpnost bistvena značilnost religij nasploh in še posebej t.i. abrahamskih verstev (judovstva, krščanstva in islama), ali pa je, nasprotno, njihova deformacija? Oziroma, če ga konkretiziramo na krščanstvo: Ali je nestrpno krščanstvo sólo, ali pa so nestrpni kristjani, ki pačijo svojo lastno vero? V pričujočem članku avtor dokazuje, da avtentično krščanska drža terja ne le strpnost, temveč tudi pristno spoštovanje vseh ljudi. Pri tem se osredotoča na biblične temelje za spoštovanje, pravzaprav na eno samo, kratko, vendar jasno zapoved: »Vse spoštujte« (1 Pt 2,17). Za kristjane, ki imajo Sveto pismo za Božjo besedo, spoštovanje vseh ni le predlog ali pameten nasvet, temveč verska dolžnost. Nestrpna, nespoštljiva drža je torej nekaj, kar se zoperstavlja temeljnim krščanskim prepričanjem in krši eksplicitno krščansko zapoved. Obenem pa avtor tudi dokazuje, da je krščanstvo lahko pomemben vir za razvoj kulture univerzalnega spoštovanja, kolikor ponuja temelj za takšno spoštovanje, ki se ga zgolj racionalistično ne da utemeljiti.

UDC 2-11:141.72:396

Nadja Furlan Štante

Ženske v medverskem dialogu

Globalizacija in religijski feminizem kot medkulturni in medverski pojav

Prispevek v prvi vrsti razvija vprašanje pomembnosti ženskega medverskega dialoga, ki je globalno pomemben in navzoč svetovni pojav. Temeljno vprašanje se glasi: Zakaj potrebujemo ženski medverski dialog in kaj nam ta lahko prinese?

V navezavi na medverski oziroma medreligijski dialog so najprej na kratko predstavljene različne oblike religijskih feminizmov s poudarkom na krščanski feministični teologiji. Feministična teologija in različne oblike verskih feminizmov so postavljene v okvir globalnega, medkulturnega in medreligijskega stika. Glede na razvejenost oziroma razsežnost različnih ženskih verskih feminističnih gibanj in prizadevanj so se namreč v zadnjem času začele razprave o feministični teologiji kot posebni filozofiji religij in teologiji religij. V tem kontekstu so posamezne ženske religijske izkušnje soočene s temeljno izkušnjo zapostavljenosti in drugosti v okviru posameznih družbeno-religijskih realnosti.

Na koncu sledi prikaz glavnih značilnosti ženskega medverskega dialoga in nekaterih pomembnih točk zavedanja, ovir ter možnih metodologij ženskega medverskega dialoga.

UDC 17:27-72

*Matjaž Črnivec***Jezusova socialna kritika**

Prispevek predstavi Jezusovo socialno kritiko, kot se kaže v evangelijih in v ostalih novozaveznih spisih. Opazuje jo v treh koncentričnih krogih: kritika pohlepa, iz katere sledi kritika denarja, iz katere sledi kritika oblasti kot take.

Kritika pohlepa ugotavlja, da je pohlep oziroma »poželenje« temeljna »centrifugalna sila«, ki človeška bitja dela sebična. To se ujema s tipom patološkega narcisa, ki je značilen za sodobno potrošniško družbo. Jezus tej moči kot nasprotje postavi svojo *agápe*, ljubezen, ki se giblje v obratni smeri in človeka osvobaja od projekta »jaz«.

Kritika denarja je vidna v Jezusovem konceptu »Mamona«, kjer je denar razumljen kot malik. Denar tako prestavlja pozunanjenje, družbeno konkretizacijo človekovega notranjega problema s pohlepom. Izhod iz oblasti Denarja je mogoč s prestopom v radikalno radodarnost, z bivanjem v skupnosti Jezusovih učencev. Ta skupnost je »osvobojeno ozemlje«, kjer so že prenehale veljati zaslužujoče zakonitosti siceršnje človeške družbe.

Kritika oblasti razkrinkava družbeno oblast kot »pohlepno« povzdignjenje posameznika nad druge, večinoma s pomočjo moči Denarja. V Novi zavezi se oblast nad svetom pogosto povezuje s satanom. Njena zla narava se najjasneje izkaže v okoliščinah Jezusove usmrčitve, pri kateri se združijo tako posvetni kakor religiozni vrhovi. Oblast nad svetom se tu izkaže kot bogoubijalska. Bog tej oblasti postavi nasproti svojo alternativno oblast, s tem da Jezusa obudi v življenje in ga potrdi kot Mesija, vladarja sveta, in začetnika nove družbe.

Prispevek na koncu obravnava nekatere tipične ugovore na predstavljeni stališča. Nanje odgovori s pomočjo osmih točk oziroma tez, ki se naslanjajo na novozavezna besedila in druge zgodnjekrščanske spise.

UDC 167.5:141.81

*Andrej Leskovic***Pojem utopije in vprašanje utopične zavesti v filozofiji Ernsta Blocha**

Ernst Bloch s svojim razumevanjem utopične zavesti kot anticipirajoče zavesti, ki ji upanje in utopični pogum omogočata prodirati v svet možnega, nasprotuje vsem poskusom, da bi utopično mišljenje prikazali kot zastarelo, zato je njegova filozofija utopična spodbuda za današnji čas – »čas apatije in resignacije«. Članek poskuša v uvodnem poglavju skicirati pomen Blochovega prispevka k razvoju utopistike, v drugem predstavlja avtorjevo razlikovanje med abstrakt-

nimi (zaprtimi, statičnimi) utopijami, ki so zaradi preveč konkretnega upodabljanja utopikuma neuresničljive, in konkretnimi (odprtimi, dinamičnimi) utopijami, ki jim »učeno upanje« (docta spes) preprečuje, da bi bile zgolj »gojišče iluzij«. Tretje poglavje se posveča Blochovim raziskavam utopične ali anticipirajoče zavesti, prikazuje tudi njegovo metodo iskanja vedno novih utopičnih perspektiv v velikih kulturnih stvaritvah iz preteklosti.

Ključne besede: Ernst Bloch, utopija, ideologija, anticipirajoča zavest, upanje

UDC 27-4:272:929Frančišek,papež/089.3

Peter Kovačič Peršim

Papež Frančišek pred dilemami Katoliške cerkve

Izvolitev papeža Frančiška je bila načrtovana. Je osebnost, ki bi zmogla povrniti moralni ugled Katoliški cerkvi, pospešiti moralno prenavo in izpeljati nujne reforme. Kmalu po odstopu papeža Ratzingerja je italijanska revija za geopolitiko Limes na spletni strani objavila, da bo buenosaireski kardinal Bergoglio novi papež.

Že sama dejstva ob volitvah kažejo, da se tudi v Vatikanu začenejo uveljavljati koncilna načela bolj demokratičnega ravnanja. Prvi ukrepi novega papeža so posegli na dvojne najbolj razvpitih škandalov Cerkev, ki jim papež Rantzinger ni bil kos. Odstavil je vodstvo vatikanske banke in zahteval transparentnost finančnega poslovanja tudi po škofijah. Prižgal je zeleno luč za aretacijo skupine klerikov, ki so rekrutirali dečke za pedofilske usluge vatikanskih prelatov. Še zgovornejše so njegove kadrovske menjave. Upokojitev ključnega konservativca kardinala Bertoneja in njegove ekipe nakazuje korenito reformo kurije. Imenovanje nadškofa Pietra Parolina, človeka dialoga, za državnega tajnika pomeni, da papež Frančišek želi zgladiti nasprotja med vodstvom Cerkev in bazo, pa tudi z oporečniki, predvsem s teologijo osvoboditve, ki sta jo predhodna papeža brezobzirno zatrla, zaradi česar je četrtnina latinoameriških katoličanov prestopila k fundamentalističnim krščanskim sektam. Papež je stopil v dialog s teologom Hansom Küngom, avtorjem projekta svetovni etos in dialoga med svetovnimi verstvi. Sprejel je tudi odprt dialog z javnostjo, ki ga je sprožil italijanski časnik La Republica s svojim urednikom Eugenijem Scalfaro, ki se deklarira za ateista. Dialog s svetovnimi verstvi in s sekularizirano zahodno družbo naj ne bi bil več avtoritativen, pač pa demokratično odprt za resnico druge strani. Predvsem pa mora Vatikan sprejeti dialog s katoličani v ZDA. Imenovanje Američana Petra Welsa na položaj podministra za notranje zadeve Vatikana pa kaže na povečan vpliv ameriške Cerkev na politiko Vatikana; za papeževo osebno varnost skrbi ameriška varnostna mreža.

Njegova ključna naloga v svetovnem merilu je razrešitev globalne socialne stiske in preoblikovanje svetovne gospodarske ureditve. Vatikanska politika naj bi se iz polja političnih interesov preusmerila predvsem v socialno skrb za revno večino svetovnega prebivalstva, v prizadevanje za moralno preobrazbo sodobnega človeka, v graditev dialoga med ljudmi in družbami sveta; na cerkvenem področju pa v pastoralno skrb. V ta namen je sklical škofovsko sinodo, ki naj bi razpravljala tudi o družini in spolni moralni. Škofom in po njih vernikom je poslal anketo o njihovih pogledih na ta vprašanja. Že samo uvajanje demokratičnega preverjanja mnenj predstavlja novo obliko dialoga z verniško „bazo“ in tako ukinja absolutistični avtoritarizem cerkvenega učiteljstva.

Papež Bergoglio spreminja odnose v Cerkvi tako s svojo držo kot z ukrepi. S tem izziva tudi nasprotovanja. Uspeh njegovih reform bo odvisen predvsem od podpore višjega klera. Kadrovske „čistke“ so že dosedaj zaznamovale njegov pontifikat in ostajajo predpogoj za uspeh njegovih reform.

UDC 327(456.31:430)«1933/1944»
341.322.5:282:329.18(430)

France Martin Dolinar

Katoliška cerkev in Tretji rajh

Avtor najprej kratko oriše mednarodni položaj Svetega sedeža po sklenitvi Lateranske pogodbe z Italijo 11. februarja 1920. Z njo so rešili t. i. »Rimsko vprašanje« in zagotovili Svetemu sedežu status pravne osebe mednarodnega prava, čeprav s pomembno omejitvijo, ki je Svetemu sedežu prepovedovala posredovati v mednarodnih sporih.

Po neuspelem poskusu, da bi vzpostavil diplomatske odnose s sovjetsko Rusijo, si je Sveti sedež po Hitlerjevem prevzemu oblasti v Nemčiji prizadeval za pravno zaščito Katoliške cerkve v tej državi. To naj bi zagotovil leta 1933 sklenjeni konkordat, vendar ga je nacionalsocialistični režim že na začetku izigral. Nemški škofje niso bili enotni, kako odgovoriti na kršitve pravnih norm. Manjšina (najvidnejša predstavnik sta bila berlinski škof Konrad von Preysing in münsterski škof Clemens August von Galen) je bila za trd nastop proti vladi, večina pa se je dala prepričati predsedniku nemške škofovske konference v Fuldi, nadškofu Adolfu Bertramu, da je bolj modro proti kršitvam protestirati po diplomatski poti, ker so vse javne obsodbe nacionalsocialističnega režima vedno povzročile še hujše nasilje nad žrtvami nacističnega režima. Temu stališču se je pridružil tudi papež Pij XII., ki je svoje proteste vedno zavlil v diplomatsko govorico, cerkvene predstavnike pa spodbujal h konkretni pomoči preganjanim ne glede na njihovo versko ali rasno pripadnost. Kljub javnim zahvalam najvidnejših judovskih verskih in političnih predstavnikov neposredno po drugi svetovni

vojni za prispevek Svetega sedeža pri reševanju Judov med vojno je kmalu po smrti papeža Pija XII. nemški pisatelj Rolf Hochhuth s svojo dramo *Namestnik* sprožil obsežno polemiko o domnevem papeževem molku med drugo svetovno vojno, ki je razdelila nemško in svetovno javnost.

UDC 28:27-31

Božidar Debenjak

Nauk o Jezusu v Koranu

Po uvodu o nastanku *Korana* sledi opis podobe krščanstva v tedanji Arabiji: tja so se razširile predvsem tiste skupnosti, ki so se umaknile izpod bizantinske oblasti in iz tamkajšnjih verskih sporov; močne so bile judeokrščanske skupine. Te so zahtevale spoštovanje Postave (tudi z obrezovanjem in predpisi o hrani); imele so svoje evangelije, drugačne od štirih kanoničnih. Tuja jim je bila grška teologija s spori o Jezusovi naravi ter o Sveti Trojici. Jezusa Kristusa so razumele kot Božjega služabnika, Sin Božji je postal z adopcijo (krst v Jordanu) in ne z rojstvom. *Koran* poudarja, da gre za tri stopnje vere v istega Abrahamovega Boga: po Postavi, nato po evangeliju, sklepno po *Koranu*. Med krščanskimi doktrinami zavrača nauk o Sveti Trojici, ki mu ni skladen z naukom o edinem Bogu, in prav zato tudi nauk o Jezusu kot po rojstvu Božjem Sinu. V dveh daljših vložkih vsebuje odlomke iz nekanoničnih evangelijev – o Marijinem rojstvu, o Zahariji in rojstvu Janeza, o Marijinem oznanjenju, o Jezusovem detinstvu in čudežih, ki jih dela otrok Jezus. Jezus in krščanstvo sta obravnavana s simpatijo kot islamu sorodna vera. Na osnovi tega je upravičeno vprašanje, kako bosta religiji ohranili bližino. To vprašanje je pomembno tudi zato, ker prihodnja preobrazba sveta ne bo potekala brez sodelovanja velikih religij.

UDC 274(497.4):27-28

Kozma Ahačič

Cerkovna ordninga, Artikuli, abecednik, katekizmi – in Dalmatinov magisterij

Prispevek opozarja na pet novih najdb knjig protestantskih piscev iz 16. stoletja: glagolski in cirilski *Katekizem* iz leta 1561, *Ta prvi deil Noviga testamenta in Articuli* Primoža Trubarja iz let 1557–1558 ter 1562, na magistrsko delo Jurija Dalmatina *De catholica et catholicis* iz leta 1572, podrobneje pa opiše novo najdbo drugega ohranjenega izvoda *Cerkovne ordninge* iz leta 1564, ki ga je oktobra 2013 našel Ulrich D. Oppitz, ter poudari njen pomen in razlike glede na doslej znani

izvod. Posebej opozori na zanimive rokopisne vpise v knjigo, ki predstavljajo prvi ohranjeni pisni vir, namenjen izključno ženski uporabnici.

Primožu Trubarju je bilo tiskanje *Katekizma in Abecednika* leta 1550 uradno onemogočeno zaradi prepovedi nadzornikov tako v Nürnbergu kakor v Schwäbisch Hallu. Doslej so zato sklepali, da sta bili knjigi natisnjeni v Tübingenu pri tiskarju Ulrichu Morhartu. Prispevek pa na podlagi novih spoznanj o črkah in inicialki L v prvih dveh slovenskih knjigah podaja novo interpretacijo glede kraja tiska in tiskarja, ki je knjigi natisnil. S Petrom Frentzem (tudi *Frentius* oziroma *Frentzius*), tiskarjem v Schwäbisch Hallu, ter najverjetneje še z Mihaelom Grätterjem (tudi *Gretter*), »krščanskim pridigarjem« v istem kraju, se je Primož Trubar dogovoril, da bosta knjigi natisnjeni v njegovi delavnici v tajnosti ob Trubarjevi odsotnosti. To verjetno ni bilo posebno težko, saj tiskarna praviloma niso pregledovali, Trubarjeva odsotnost pa je nevarnost, da bi kdo opazil, kaj se dogaja, še dodatno zmanjšala. Tudi če je v Schwäbisch Hallu še kdo vedel za tak projekt (morda celo mestna oblast), jih ni prav nič stalo, da so tak skrivni projekt dopustili, saj jih je skrbelo predvsem, da se ne bi zamerili višjim oblastem. In če je projekt s skrivnim tiskom v Schwäbisch Hallu uspel, potem ga Trubar nikjer ne izpostavlja predvsem zato, ker bi bilo res skrajno neprevidno opozarjati oblastnike o svoji (in tiskarjevi) kršitvi interima in izrecne prepovedi.

Ta ugotovitev temelji na nedavni primerjavi njegovih tiskov s tiski drugih tiskarn ter na ponovni analizi in interpretaciji virov, ki osvetljujejo nastanek teh dveh Trubarjevih del. Nove ugotovitve pojasnjujejo tudi doseganje zadrege z določanjem letnice izida *Katekizma*.

UDC 322(430)«1933/1945»:27

Marko Kerševan

Hitlerjev Bog: nacionalsocializem in/kot religija ter odnos do katolicizma in protestantizma

Predavanje oziroma članek se posveča odnosu nacionalsocializma do religije in cerkva (kot dopolnilo predavanjem, ki so obravnavala predvsem odnos krščanskih cerkva do nacionalsocializma); posebne pozornosti so deležni Hitlerjevi nazori. Nacionalsocialisti so se sami vseskozi predstavljali kot verujoči v Boga (kot *gottgläubig*) in se kot taki postavljali nasproti »brezbožnemu boljševizmu in komunizmu«. Iskali so vero, ki bi »ustrezala (nemškemu) narodu in rasi«. Pri tem so nekateri (kot *Deutsche Christen*) skušali »očistiti« in dopolniti krščanstvo, drugi (kot Rosenberg, Himmler in njegovi) so »obnavljali« in razvijali razne variante germanske oz. narodne (»*völkische*«) religije, tretji so razlikovali med (nacionalsocialističnim) »svetovnim nazorom« (*Weltanschauung*) in religijo/religijami: rasni antisemitizem kot del za vse Nemce obveznega svetovnega nazora je bil pri tem pojmovan kot nacionalno-politično in znanstveno vprašanje, na pa

kot religiozno vprašanje in opredeljevanje. Pri Hitlerju lahko opazimo averzijo tako do krščanstva kot do ponujanih novih/starih religij. Videti je, da je skušal kombinirati »abstraktno« verovanje v Boga in Božjo previdnost s povzdigovanjem pomena znanosti. Vodil ga je politični pragmatizem, zaradi katerega je obračun s cerkvami prelagal na čas po »končni zmagi«: do takrat naj bi se izogibali (pro)verskim napadom in spopadom in odločno zatirali le cerkvena nasprotovanja nacionalsocialistični politiki (v nacionalnih in »rasnih« vprašanjih).

Hitler je RKC zaradi njene zgodovinske učinkovitosti hkrati občudoval in sovražil (kot resnega tekmeca). Protestantizem je kot nasprotnika omalovaževal, ker je bil neenoten in šibkejši. Nacionalsocialistom so prišli prav Luthrovi ostri verbalni napadi na Jude in judovstvo njegovega časa; izkoriščali so tudi luteranski nauk o »dveh kraljestvih« (»dveh regimentih«) kot argument za izključevanje cerkve iz političnih in posvetnih zadev. Dejansko in potencialno pa sta bila prav protestantizem in Luthrova reformacija v svojem jedru v najglobljem konfliktu z nacionalsocializmom. Luteransko/protestantsko krščanstvo je »pavlinsko krščanstvo«: apostol Pavel pa je bil za nacionalsocialistične ideologe glavni izvor in simbol vsega, kar so v krščanstvu zavračali. Ne slučajno je bil med najostrejšimi teološkimi nasprotniki nacionalsocializma Karl Barth, ki je svoje ime in vpliv v sodobni teologiji dobil prav s svojo obravnavo Pavlovega Pisma Rimljanom. Barth je bil tudi vodilni avtor Barmenske deklaracije 1934, s katero so se nemški protestanti teološko postavili po robu nacistični usmeritvi v cerkvi in zunaj nje. Deklaracija je za cerkve in kristjane še danes kašipot med Scilami »krščanskih« sakralizacij naroda, države, voditelja in drugih posvetnih vrednot in Karibdami »duhovnega«/dualističnega omalovaževanja ali celo zavračanja »zemeljskih stvarnosti«.

UDC 274(497.5+497.4)«15«:271/279

Vincenc Rajšp

Povezave med slovensko in hrvaško reformacijo

Sodelovanje med slovenskimi reformatorji in reformacijo na Hrvaškem je bilo pomembno. Pri izdajanju protestantskih knjig v domačem jeziku je Primož Trubar od vsega začetka mislil tudi na Hrvate. Na Hrvaškem so pridigali v reformacijskem duhu tudi predikanti iz slovenskega prostora. Sicer pa so bili najpomembnejši stiki v času delovanja uraške tiskarne, ki jo je vodil Primož Trubar, finančno pa je njeno delovanje omogočal plemič Ivan Ungnad. Z reformacijskim gibanjem na Hrvaškem je bila najtesneje povezana dežela Kranjska. Na ozemlju te dežele, v Metliki, je deloval v hrvaškem jeziku predikant Vlahović, ki je imel pomembno vlogo pri ocenjevanju hrvaških knjig, ki so jih tiskali v Urachu. Kranjska je bila tesno povezana tudi s protestantskimi pridigarji v Vojni krajini. Prav tako je imela Kranjska pomembno vlogo pri razširjanju hrvaških protestantskih knjig.

UDC 271/279:94(497.4Maribor+497.4Ptuj)

*Žiga Oman***Reformacija na Dravskem polju: zgodnjenovoveške skupnosti augsburške veroizpovedi med Mariborom in Ptujem**

Stoletje reformacije na Dravskem polju, od prvih omemb nove vere leta 1528 do smrti zadnje znane tukajšnje evangeličanke v zgodnjem novem veku leta 1637, je sledilo dogajanju v deželi. V Mariboru se je augsburška veroizpoved med vodilnim delom meščanstva zasidrala še pred sredino 16. stoletja, že v času pred graškim deželnim zborom leta 1572 prevladala ter se na vrhu obdržala še naslednjega četrstoletja. Na Ptujju evangeličani takšne premoči, kakor kaže, nikoli niso imeli, vendar vsaj po omenjenem letu niso bili nepomemben dejavnik v mestu. Pri tem je tamkajšnje dogajanje zaradi pomanjkanja virov neprimerno manj jasno kot v Mariboru.

Odločen nastop protireformacijsko usmerjene duhovščine okoli leta 1587 je dravskopoljske evangeličanske skupnosti, ki jim je ves čas načelovalo lokalno plemstvo, prisilil v izgradnjo lastne cerkvene organizacije. Slednje dotlej niti niso potrebovale, saj so bile neredko naslonjene na strukture katoliških župnij, predvsem mariborska. Skupnosti so se organizirale v Dravskopoljski okraj augsburške veroizpovedi, ki je pri dvorcu Betnava vzpostavil cerkveno in šolsko središče, z odločilno finančno pomočjo deželnih stanov. Središče je delovalo v letih 1589–1600 in omogočilo še zadnji razcvet tukajšnjih evangeličanskih skupnosti, zlasti mariborske. Pri tem je bilo v teh skupnostih, kljub njihovem prevladujočemu nemškemu jezikovnemu karakterju, udeleženo tudi slovensko prebivalstvo. Vsem skupaj je usodni udarec v začetku leta 1600 zadala protireformacija. Kljub temu uničenje betnavskega središča in katolizacija nista pomenila takojšnjega izginotja tukajšnjih evangeličanov. Zlasti trdoživa je bila ptujjska skupnost, ki so jo v veliki večini sestavljale ženske, čeprav je precej manjša mariborska (kripto)protestantska srenja preživela dlje, nekateri verniki in vernice tudi dokončni izgon evangeličanskega plemstva leta 1629.

UDC 321.64:27(430)«1933/1945»

*Franca Martin Dolinar***Katoliška cerkev v Nemčiji v času Tretjega rajha**

V skupnem pastirskem pismu so nemški katoliški škofje 23. avgusta 1945 z obžalovanjem priznali, da je tudi del katoličanov med drugo svetovno vojno sodeloval pri zločinih nacionalsocialističnega režima »proti človekovi svobodi in njegovemu dostojanstvu«. Starejša generacija nemških škofov je Hitlerjev vzpon

na oblast doživljala pod vtisom kulturnega boja, ki je s svojimi posledicami pomembno vplival na nemško Katoliško cerkev še globoko v 20. stoletje. Od nekaj več kot 69 milijonov Nemcev sta bili ob prihodu Hitlerja na oblast slabi dve tretjini protestantske in tretjina katoliške veroizpovedi, od verskih manjšin pa je bila najštevilčnejša judovska. Pomembno vlogo pri Hitlerjevem prevzemu oblasti je imel eden najvplivnejših nemških katoliških politikov tega časa, namreč Franz von Pappen, in ob njem katoliška Stranka sredine, ker sta podcenila Hitlerjevo agresivnost in zvitost v boju za neomejeno oblast v državi.

Na nevarnost pretiranega nacionalizma in porast rasne nestrpnosti je leta 1930 opozoril predsednik škofovske konference v Fuldi kardinal Adolf Bertram. Že naslednje leto so katoliški škofje v posebni izjavi opozorili na nezdržljivost krščanstva z nacionalsocialistično ideologijo.

Do usodnega preobrata je prišlo po sklenitvi konkordata leta 1933 in po Hitlerjevih pomirjujočih in zavajajočih izjavah v prid Katoliški cerkvi, zaradi katerih so škofje pogojno prekljali prepoved vključevanja katoličanov v Hitlerjevo stranko. Prepoved strankine ideološke usmeritve je seveda ostala v veljavi. Sistematično kršenje določil konkordata, kršenje temeljnih človekovih pravic, program evtanazije in holokavst nad Judi so škofe poenotili v odločni obsodbi ideologije vladajočega režima. Pomemben delež so škofje prispevali tudi k vsebini okrožnice *Mit brennender Sorge* (1937) papeža Pija XI. Razhajali pa so se v načinu, kako izraziti svoj protest proti zločinski dejavnosti nacionalsocialistične stranke. Številne diplomatsko izpiljene protestne note kardinala Bertrama je vlada preprosto ignorirala, javnost pa o njih sploh ni bila obveščena.

Po drugi strani sta berlinski škof Konrad von Preysing in münsterski škof Clemens August von Galen v svojih pridigah in pastirskih pismih javno obsodila zločine Hitlerjevega režima. Togost lojalnosti vladajoči oblasti na podlagi Pavlovega *Pisma Rimljanom*, da je vsaka oblast od Boga (13,1), je škof Galen nadgradil s Petrovimi besedami iz *Apostolskih del*, da je pri kršenju temeljnih človekovih pravic »Boga potrebno bolj poslušati kot ljudi« (5,29).

Aktivna podpora in reševanje Judov je številne katoliške duhovnike stala življenje. Prav tako tudi katoliške duhovnike in laike, ki so se aktivno vključili v subverzivni protinacistični odpor. Žal pa se nemška škofovska konferenca v času druge svetovne vojne ni uspela poenotiti za skupen odločen javni protest proti zločinom nacionalsocializma, kakor je to storila po drugi svetovni vojni.

Bibliografska obdelava: dr. Alojz Cindrič